

VYSOKÁ ŠKOLA BÁŇSKÁ – TECHNICKÁ UNIVERZITA OSTRAVA
EKONOMICKÁ FAKULTA

KATEDRA EKONOMICKÉ ŽURNALISTIKY

Šikova ekonomická reforma a její role v období tzv. Pražského jara 1968
v Československu

Šik's Economic Reform and its Role in the so-called Prague Spring 1968 in
Czechoslovakia

Student: Lenka Hřivová

Vedoucí bakalářské práce: Doc. PhDr. PaedDr. Milan Sekanina, CSc.

Ostrava 2012

Prohlášení studenta

Místopřísežně prohlašuji, že jsem celou bakalářskou práci vypracovala samostatně pod vedením vedoucího bakalářské práce a uvedla jsem všechny použité zdroje a literaturu.

V Ostravě dne 11. 5. 2012

.....

podpis studenta

Poděkování

Chtěla bych poděkovat panu Doc. PhDr. PaedDr. Milanu Sekaninovi, CSc. za odborné vedení, ochotu a cenné rady při zpracovávání mé bakalářské práce.

OBSAH

1. Úvod	- 4 -
2. Potřeba vzniku Šikovy ekonomické reformy v Československu na počátku 60. let minulého století a její hlavní rysy	- 6 -
2.1 Hospodářský vývoj v ČSSR v období 3. pětiletého plánu	- 6 -
2.2 Koncepce ekonomické reformy a boj za její prosazení.....	- 11 -
2.3 Osud ekonomické reformy v období tzv. Pražského jara a na počátku normalizace československé společnosti	- 18 -
3. Odraz Šikovy reformy v dobovém tisku v období tzv. Pražského jara roku 1968.....	- 22 -
4. Využití řešené problematiky v médiích.....	- 40 -
4.1 Úvodní článek.....	- 40 -
4.2 Interview.....	- 42 -
4.3 Anketa	- 47 -
4.4 Recenze	- 49 -
5. Závěr.....	- 51 -
Seznam použité literatury	- 53 -
Seznam zkratek.....	- 55 -
Prohlášení o využití výsledků bakalářské práce	- 56 -

1. Úvod

Československé hospodářství od konce druhé světové války do počátku 60. let procházelo krizí, která vyžadovala změny. Největším problémem byl jednoznačně sovětský model plánování hospodářství z 50. let, který se ukázal jako nefunkční ve své podstatě, zcela nevhodný pro průmyslové a obchodní poměry v Československu, takže náprava nemohla být dosažena dílčími korekturami. Na konci 50. let se objevil první pokus o ekonomickou reformu a začátkem let 60. pokus druhý. V bakalářské práci se však budu zabývat druhou reformou, která je rozsáhlejší a důležitější, a vstoupila do dějin jako tzv. Šikova reforma podle svého hlavního autora Oty Šika.

Za stalinského socialismu panovaly podmínky, v nichž ekonomika a politika spolu kráčely ruku v ruce. Jejich provázanost byla natolik silná, že se reformy dotýkaly buď tak povrchně, aby nezasahovaly do politického systému, ačkoli ekonomice nijak nepomohly, nebo naopak tak hluboce, že na úkor lepšího fungování ekonomického systému podkopávaly základy politického systému. Reformní proces byl proto potlačen nejlépe už v zárodku a jeho původce potrestán přede všemi pro výstrahu.

Šikova ekonomická reforma byla výjimkou – nebyla potlačena v samotném počátku, vybočovala od vývojové dráhy stalinského socialismu, který se táhnul časem jako buldozer a odstraňoval z cesty jakékoli snažení či jen myšlenky na své uzdravení. Po řadu let ovlivňovala veřejné mínění a už její první kroky k praktické implementaci přinesly pozitivní výsledky. Vedení Alexandra Dubčeka poskytlo reformě oporu, na základě jeho návrhu byl Ota Šik jmenován zástupcem ministerského předsedy a koordinátorem hospodářských reforem, a vycházelo vstříc i tlaku lidu na demokratizaci politického systému. Vývoj celého Československa mířil k socialistické tržní ekonomice a demokracii.

Reforma zrála od počátku šedesátých let a uvedla společnost do pohybu, který vyvrcholil v srpnu 1968, kdy do běhu událostí zasáhla Moskva invazí vojsk Varšavské smlouvy. Samotná intervence sovětských vojsk ještě reformní hnutí nezastavila, avšak vytvořila podmínky pro obnovu stalinského socialismu. Teprve s nástupem normalizace byla Ekonomická reforma potlačena.

Tato bakalářská práce bude mít za úkol sledovat, jak se tato reforma rodila, kam směřovala a proč byla potlačena. Cílem však nebude zabývat se touto reformou komplexně, jelikož to prostor bakalářské diplomové práce ani neumožňuje.

Cílem bakalářské práce bude přiblížit vývoj reformy analýzou dobového tisku, ve kterém se odrážely jak názory vedoucích činitelů KSČ a státu, tak postupné a zpočátku opatrné názory hlavních protagonistů reformního hnutí. Popsat, vyhodnotit a porovnat novinové články, které otiskl k problematice hlavní tiskový orgán ÚV KSČ, Rudé právo a deník revolučního odborového hnutí, Práce. Dále zmapovat postup reformy od konce třetího pětiletého plánu, který vyústil v další hospodářské problémy a také změnu postojů politiků k ekonomické reformě. V závěru práce nebude chybět můj pohled na problematiku, který si vytvořím v průběhu práce na této bakalářské práci.

V první části práce se budu zabývat vývojem hospodářství v ČSSR v období 3. pětiletého plánu, jenž vyústil na začátku 60. let v závažnou hospodářskou krizi, která dala podnět ekonomickému ústavu ČSAV v čele s Otou Šikem ke vzniku ekonomické reformy. Dále se zaměřím na koncepci ekonomické reformy a také boj za její prosazení, na její osud v období Pražského jara a na začátku normalizace. V druhé části se budu zabývat analýzou dobového tisku, především dvou soudobých deníků, Rudého práva a Práce. Pomocí těchto deníků bych chtěla přiblížit postoje politického vedení Československa k řešení hospodářských problémů a k ekonomické reformě. Úkolem třetí části bude zpracovat dané téma, jako bych byla novinářka, proto uvedu například rozhovor s doktorkou Jitkou Vondrovou z Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR a recenzi na knihu Slovník komunistické totality, která mi pomáhala při analýze novinových článků Rudého práva.

Následuje závěr a kapitoly uvádějící použitou literaturu, zdroje a také použité zkratky.

2. Potřeba vzniku Šikovy ekonomické reformy v Československu na počátku 60. let minulého století a její hlavní rysy

2.1 Hospodářský vývoj v ČSSR v období 3. pětiletého plánu

Československé hospodářství prošlo v letech 1948-1956 řadou změn. Jeho vývoj na celá desetiletí předurčila rozsáhlá strukturální přestavba, kterou prodělalo ve velice krátké době. Silné ekonomické vazby s vyspělými průmyslovými státy Západu se kompletně zpřetrhaly a přeorientovaly na země sovětského bloku, stejně tak byla přerušena kontinuita ekonomiky a její struktura. Pozdějším zformováním RVHP¹ se spolupráce mezi východními zeměmi ještě více prohloubila. Hospodářství postupně ztrácelo schopnost uspokojovat potřeby obyvatel běžné v průmyslových státech a taktéž nevytvořilo předpoklady a zdroje pro budování ekonomické základny moderní průmyslové společnosti.

Můžeme uvést tři hlavní příčiny těchto osudových změn československé ekonomiky. Hlavní příčinou se stalo členství v sovětském bloku, kdy Československu byla přiřazena role „kovárny a strojírny“ východní Evropy. S tím souvisely rozsáhlé a hluboké strukturální změny československého hospodářství a upřednostňování těžkého průmyslu, které mělo za následek pokles pro život obyvatel důležitého potravinářského nebo spotřebního průmyslu.

Druhou příčinou bylo uskutečňování přeměny československého hospodářství v době vyhrčené studené války, kdy hrozil „horký konflikt“ mezi Východem a Západem. Zejména šlo o značné výdaje na armádu a prudký rozmach zbrojního průmyslu. Za vším stála snaha zemí sovětského bloku o vytvoření samostatného světového trhu a úsilí o ekonomickou nezávislost na kapitalistickém světě.

Třetí příčinou bylo přijetí sovětského modelu výstavby socialismu, které doprovázela jak industrializace a kolektivizace, tak organizace a způsob plánování a řízení hospodářství. Šlo hlavně o příčiny ideologického, ale také politického charakteru a podřizování politiky a ekonomiky zájmům Sovětského svazu a států jeho bloku.²

Po neúspěchu *první pětiletky*³ byl v říjnu 1958 parlamentem schválen zákon o druhé pětiletce (pro léta 1956-60). Důležitým cílem *druhé pětiletky* bylo „zatlačování zbývajících

¹ Cílem Rady vzájemné hospodářské pomoci (RVHP) bylo sjednotit síly sovětského bloku.

² KAPLAN, Karel. *Kořeny československé reformy 1968*. 1. vydání. Brno: Doplněk, 2000. s. 163-164. ISBN 80-723-9061-9.

³ 1. československá pětiletka byla zahájena 1. ledna 1949 a to na léta 1949-1953.

kapitalistických prvků“.⁴ Na rozdíl od let 1954-1955 byl opět preferován těžký průmysl, zejména těžké strojírenství, rozvoj energetiky, hutnictví a chemické výroby. Ve srovnání s první pětiletkou se však příznivě vyvíjela životní úroveň obyvatelstva.⁵ Nejhorší byla situace v zemědělství, kde režim Antonína Novotného mezitím urychleně dosáhl plné kolektivizace. Zde výroba v podstatě stagnovala. Období druhé pětiletky je také spjato se zánikem téměř všech zbývajících soukromých živností.⁶

Ke konci padesátých let začal Státní plánovací úřad za podpory Výzkumného ústavu národohospodářského plánování a dalších odborných ústavů vypracovávat z pověření komunistického vedení dlouhodobé perspektivní plány a prognózy hospodářského vývoje. Československo těmto pracím věnovalo mimořádné úsilí, protože ekonomická struktura a narůstání problémů, které vyvolávala, si vynucovaly změny, k jejichž realizaci bylo nutné znát tyto dlouhodobé perspektivy, možnosti a varianty hospodářského vývoje.

Další hospodářské problémy nastaly maximalistickou a od základu chybnou koncepcí *třetí pětiletky*⁷, která byla označována za „plán ekonomické katastrofy“. Optimismus, který převládal v přípravě plánu, měl za následek stanovení vysokého tempa hospodářského růstu a podstatný vzestup výkonnosti ekonomiky, přičemž se měla dokonce zkrátit pracovní doba. Také v zemědělské výrobě a v hutnictví železa se očekával rychlejší růst výroby. Skutečný vývoj však potvrdil nereálnost plánovaných úkolů.⁸ V ekonomice se začaly ohlašovat nepříznivé jevy, k nimž patřila například situace v zahraničním obchodu a rozsah zadluženosti v kapitalistických státech, která se nadále stupňovala. Následovalo neplnění i snížení výrobních úkolů v některých průmyslových odvětvích. Vláda několikrát upravovala původní čísla třetího pětiletého plánu, až se plán zcela zhroutil. Nedařilo se jej plnit zejména v zemědělské výrobě, která stagnovala na úrovni z konce 50. let.⁹ V roce 1962 byl třetí pětiletý plán zrušen a nemalá část podniků vykazovala značné ztráty místo předpokládaných

⁴ RATAJ, Jan a Přemysl HOUDA. *Československo v proměnách komunistického režimu*. Vyd. 1. Praha: Oeconomica, 2010, s. 169. ISBN 978-802-4516-967.

⁵ PRŮCHA, Václav, et al. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992 : 2. díl, období 1945-1992*. První vydání. Brno: Doplněk, 2009, s. 300. ISBN 978-80-7239-228-5.

⁶ GERŠLOVÁ, Jana a Milan SEKANINA. *Teze k přednáškám předmětu Dějiny národního hospodářství*. Ostrava: Vysoká škola báňská - Technická univerzita Ostrava, Ekonomická fakulta, 2002, s. 100. ISBN 80-248-0203-1.

⁷ 3. československá pětiletka byla schválena roku 1960 a naplánována na léta 1961-1965.

⁸ Národní důchod vzrostl za pětiletí o 10% oproti plánovaným 42% a přírůstek investic činil 32% (plán 59%). ŠULC, Zdislav. *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945-1995*. 2. vydání. Brno: Doplněk, 1998, s. 28. ISBN 80-7239-005-8.

⁹ PRŮCHA, Václav, et al. *Op. cit.*, s. 316.

zisků. Hospodářství bylo nadále usměřňováno jen operativními ročními plány. Třebaže zhroucení třetí pětiletky bylo zřejmé již koncem roku 1961, k její korekci nedošlo.

Počátkem 60. let se dosud nejvíce projeví bariéry extenzivního rozvoje, které hospodářská politika nedocenila - jednalo se o bariéru surovinovou, materiálovou, finanční a investiční, pracovních sil, energetickou, zahraničně obchodní a krmivovou. Problémy v hospodářství, neplnění sociálního programu a neschopnost politiků hodnotit střízlivě skutečný stav ekonomiky se odrazily ve společenském vědomí. Sítila kritika obyvatelstva k centrálnímu plánování, k hospodářské politice KSČ, k neschopnosti v zásobování zbožím běžné spotřeby, propukly veřejné diskuze k ekonomickým otázkám a v dalších letech se již otevřeně hovořilo o naléhavosti reformy.¹⁰

I přesto, že československé hospodářství vstupovalo v roce 1961 do krize¹¹, u tvůrců ekonomické politiky převažoval názor, že jde o přechodný, krátkodobý jev a pouhé běžné disproporce v hospodářství. Komunistické vedení postrádalo schopnost či odvahu uznat skutečnosti, na které už upozorňovaly ekonomické analýzy v průběhu roku 1962.¹²

Koncem téhož roku vedoucí komunistické orgány a vláda vydaly seznam a stupnici opatření, kde přisuzovaly větší váhu než dosud vědě a technice, tj. modernizaci výroby. Za celostátní úkol vyhlásily péči o zemědělství a vzestup jeho produkce. Nadále však hlavním článkem hospodářského vývoje zůstával těžký průmysl a to i přesto, že ekonomická situace přímo vybízela opustit koncepci „*strojírenské velmoci*“. To se československé ekonomice později stalo osudným. Strojírenství v šedesátých letech nesplnilo žádnou z rolí, jak původně odborníci i politici předpokládali. Základní příčinou nesplněných očekávání byla nereálnost úkolů překračujících možnosti strojírensko-hutního komplexu a posedlost koncepcí strojírenské velmoci, takže byly snadno přehlíženy její negativní důsledky a dopady.¹³ Větší důležitost než dosud měl spotřební průmysl.

Hospodářská krize v roce 1963 sílila a pohřbila téměř všechny plány.¹⁴ Hodnocení přiváděla k názoru, že už nejde o ojedinělé disproporce v hospodářství, ale o závažnou nerovnováhu mezi zdroji a potřebami ve všech oblastech ekonomického života, která by se

¹⁰ PRŮCHA, Václav, et al. *Op. cit.*, s. 314-318.

¹¹ Krize se odlišovala od „standardní“ hospodářské krize, běžné v kapitalistické soustavě; možno říci, že šlo o „socialistickou hospodářskou krizi“. Ke zvláštnostem patřil růst počtu zaměstnaných osob, vzestup jejich příjmů a vzestup maloobchodního obrátu a nerealizovaných peněz. KAPLAN, Karel. *Op. cit.*, s. 237-238.

¹² *Ibid.*, s. 239.

¹³ *Ibid.*, s. 163-175.

¹⁴ Později A. Novotný prohlásil rok 1963 za „zhoubný rok“.

měla řešit hlubšími a širšími změnami. Jako hlavní úkol hospodářské politiky vytyčili její tvůrci obnovu ekonomické rovnováhy, ale používali i heslo o vědecko-technické revoluci ve výrobě.¹⁵ V komunistických a vládních dokumentech i v projevech politiků se množily výzvy k zavádění nové techniky, proto bylo vedení nuceno hledat východiska z této krize. Denní tisk byl plný diskuzí na téma ekonomické reformy.

Již v roce 1963 předložila Státní komise pro rozvoj a koordinaci vědy a techniky 37 technicko-ekonomických koncepcí. Přestože jejich realizace postupovala pomalu, snažila se komise při tvorbě dlouhodobých plánů prosadit nová hlediska a vědecko-technickou perspektivu. Velkou překážkou technického rozvoje byla izolace československé ekonomiky od technicky vyspělých států západní Evropy.

V druhé polovině tohoto roku vypracovaly státní instituce rozboru stavu ekonomiky. Operace, které měly přispět k obnově ekonomické rovnováhy, měly opačný účinek. Politici se bránili přijmout rozbor, neboť se obávali, že by to otřásl nejen jejich pozicí, ale důvěrou v plánování vůbec. Diskuze dospěla k závěru až ke konci roku 1963. Bylo rozhodnuto, že náprava nepříznivého stavu vyžaduje zásadní řešení, nikoliv pouze odstraňování momentálně nejzávažnějších disproporcí.¹⁶

Zveřejnění analýzy současného stavu hospodářství¹⁷ vyvolalo v ekonomické komisi ÚV KSČ 23. října 1965 prudkou diskuzi, která vyzněla jako kritika politického vedení. Analýza obsahovala dva důležité body. V prvním z nich autoři potvrzovali dřívější poznatek, že trvalou nápravu nelze dosáhnout jednorázovými nebo dílčími opatřeními, ale pouze celým souborem zásadních opatření postupně v několika letech, která musí zahrnout také politickou oblast. Zadruhé se autoři shodli, že jediná cesta, která může postupně pozvednout úroveň československé ekonomiky, je následovat procesy, které probíhají v průmyslově vyspělých zemích západu. Tato koncepce znamenala výrazně nový rys v dosavadní linii ekonomické politiky sovětského bloku.¹⁸

¹⁵ Podrobná zpráva o stavu a hlavních směrech technického rozvoje do roku 1960, která předcházela tezím, konstatovala technickou zaostalost československého hospodářství za světovou špičkou o více než deset let a předpokládala, že nelze zaostávání odstranit do téhož roku, ale teprve v letech následujících. KAPLAN, Karel. *Op. cit.*, s. 240.

¹⁶ Východisko z kritického stavu spatřovali ve strukturálních změnách uvnitř průmyslových odvětví, souběžně s opatřeními v příjmech obyvatel, v sociální oblasti a v zahraničním obchodu. *Ibid.*, s. 245.

¹⁷ Analýza, kterou se zabývala ekonomická komise ÚV KSČ, byla už třetí variantou.

¹⁸ V tomto případě šlo o změnu podstatnou, protože se jednalo o přechod od sovětského vzoru ke srovnávání s průmyslovými zeměmi západu. *Ibid.*, s. 248.

Analýzu stavu ekonomiky a navrhované závěry Ústřední výbor KSČ v prosinci 1965 schválil. Od své říjnové verze se v podstatě nelišila, byla pouze doplněna o zkušenosti z ekonomického vývoje v letech 1964-1965. Autoři považovali za podmínku fungování zaváděné nové soustavy řízení obnovu rovnováhy ekonomiky.

První oblast navrhovaných strukturálních přeměn spočívala v kritice vysokého podílu těžebního a hutnického odvětví ve struktuře československého průmyslu a nízkého podílu chemie, spotřebního a potravinářského odvětví. Druhá se nacházela v zaostávání třetího ekonomického sektoru, zejména sektoru služeb.

Mezi základní změny, které doporučovali odborníci, patřila likvidace monopolní pozice strojírensko-hutního komplexu jako hlavní základny a její nahrazení rovnocennou bází: nafta-chemická výroba-zemědělství-zpracovatelský průmysl.¹⁹ Preference strojírenství jako nejdůležitějšího výrobního odvětví i nadále zůstávala, ale v tempu rozvoje mělo být předstiženo chemickým odvětvím. Předpokládal se přechod k progresivním oborům, např. k elektronice. Závěry odborníků počítaly ve výrobě energie k přechodu od uhlí k ropě a k atomu, v těžebním průmyslu s omezením těžby uhlí a se zastavením neefektivní těžby, v potravinářském průmyslu s modernizací a rozsáhlé změny se předpokládaly v postavení terciární sféry služeb.

Strukturální změny ekonomiky však Československo nemohlo provést bez technické pomoci a spolupráce s průmyslově vyspělými zeměmi, na čemž se také shodovali odborníci. Východiskem se mělo stát nové pojetí funkce zahraničního obchodu. Zahraniční obchod se měl změnit z pasivní role v aktivní faktor ekonomického růstu, z čehož vyplývalo, že by těžišťem mezinárodní směny byl vývoz, jemuž se podřizuje dovoz.²⁰

Na přelomu let 1967-1968 byla nutnost strukturální přestavby ekonomiky uznávána nejen většinou odborníků, ale i v politických kruzích. Závěry, vyvozené z přípravných prací na projektu dlouhodobého vývoje, obsahovaly jednoznačně cílevědomé úsilí o změny, které v souhrnu směřovaly k přestavbě československé ekonomiky v základu moderní průmyslové společnosti.

Osou hospodářské politiky bylo oživení hospodářství po stagnaci předcházejícího období a přechod k intenzivnímu typu hospodářského růstu. Oba tyto cíle byly spojovány

¹⁹ KAPLAN, Karel. *Op. cit.*, s. 253.

²⁰ Dříve se dovoz podřizoval vývozu. *Ibid.*, s. 254.

s nástupem nové ekonomické reformy, která měla posílit tvorbu zdrojů a umožnit návrat k ekonomické rovnováze.²¹

Rozbory stavu ekonomiky z počátku roku 1967 zaznamenaly už některé pozitivnější jevy v posledních měsících roku 1966 i v prvních měsících nového roku. K zásadnímu obratu však nedocházelo. Trvajícím problémem zůstávala československá zadluženost a to především vůči vyspělým kapitalistickým státům.

Ačkoliv se názory tvůrců ekonomické politiky mnohdy lišily, přece jen už opouštěli dosavadní striktní ideologické hledisko a spolupráci s kapitalistickými státy, zvláště pak podniky, považovali za důležitou. Rozhodující bylo, že reforma postupovala a měla většinu příznivců spojených jednotným cílem – zapojit československou ekonomiku mezi průmyslově vyspělé země.²²

2.2 Koncepce ekonomické reformy a boj za její prosazení

Selhání dvou rozdílných forem centrálního plánování ekonomiky během jediného desetiletí výrazně přispělo k narůstající společenské krizi v ČSSR, ale také k nutnosti nové ekonomické reformy. Její první příznaky se začaly projevovat především v systému řízení ekonomiky, která nedokázala ani spolehlivě zásobovat obyvatelstvo spotřebním zbožím, ani dodávat výrobní prostředky podnikům. Proreformně smýšlející ekonomové viděli hlavní příčinu tohoto stavu v centralistickém systému řízení, jehož vady se podle nich nedaly odstranit dílčími korekturami, ale vyžadovaly systémové změny.²³

V ekonomickém ústavu ČSAV, jehož ředitelem se stal v roce 1962 Ota Šik, se začaly uplatňovat představy o úloze tzv. zboží-peněžních vztahů²⁴ neboli spojení působení trhu s prostředím socialistického plánování. Vedení KSČ tyto způsoby myšlení rázně odmítalo a bránilo jejich zveřejňování, ale zároveň bylo znepokojeno bezútěšným stavem ekonomiky a potřebovalo vůči veřejnosti demonstrovat svojí snahu s tím něco dělat. Proto byli ochotni naslouchat.²⁵

Východisko ze situace přinesly víceméně kuriózní okolnosti, za kterých A. Novotný, tehdejší první tajemník ÚV KSČ a prezident republiky, pověřil počátkem roku 1963 O. Šika

²¹ PRŮCHA, Václav, et al. *Op. cit.*, s. 320.

²² KAPLAN, Karel. *Op. cit.*, s. 257-259.

²³ VONDROVÁ, Jitka. *Ekonomická reforma 1965-1969*. 1. vyd. Brno: Doplněk, 2010, s. 8. Prameny k dějinám československé krize 1967-1970, díl 10. ISBN 978-80-7285-131-7.

²⁴ Do poloviny 60. let pojem trh působil na vedoucí představitele jako červený šátek na býka.

²⁵ Úvahy o ekonomických reformách se množily i jinde v sovětském bloku, včetně Sovětského svazu.

vytvořením komise pro vypracování návrhů na novou soustavu řízení poté, když si mu stěžoval, že Rudé právo odmítlo zveřejnit jeho článek o potřebě uplatnění zbožně-peněžních vztahů v mechanismu fungování ekonomiky, jehož publikaci pak Novotný šéfredaktorovi uložil (aniž by si jej předtím vůbec přečetl a byl si vědom jeho ráznosti).²⁶

První etapa rozvíjení ekonomické reformy začala v podzimních měsících roku 1963 zformulováním *Návrhu tezí o zdokonalení soustavy plánovitého řízení národního hospodářství* a byla dovršena tzv. Bílou knihou z konce roku 1964 neboli návrhem *Zásad zdokonalení plánovitého řízení národního hospodářství* a usnesením pléna ÚV KSČ z ledna 1965 *O hlavních směrech zdokonalování plánovitého řízení národního hospodářství*. První etapa ještě nepřinesla kvalitativní změnu systému; princip centrálního plánování nebyl překonán, ale změnil jen svojí podobu.²⁷

V říjnu 1963 rozhodlo předsednictvo ÚV KSČ o vytvoření komise pro přípravu ekonomické reformy. Organizováním prací byla pověřena Státní komise pro řízení a organizaci (SKŘO)²⁸ a v jejím rámci tzv. *teoretická skupina*²⁹ v čele s O. Šikem a tehdejším ministrem pro technický rozvoj F. Vlasákem. Jako její protiváha měla fungovat ekonomická komise v čele s D. Kolderem, členem předsednictva ÚV KSČ. Všechny základní dokumenty související s přípravou ekonomické reformy byly nejdříve projednány v této komisi a teprve poté byly společně s jejím stanoviskem postoupeny předsednictvu ÚV KSČ.³⁰

První návrh předložila již v podzimních měsících roku 1963. Jednalo se o „*Návrh tezí o zdokonalení soustavy plánovitého řízení národního hospodářství*“ (dále jen *Návrh tezí*). Obsahoval dvě varianty řešení problémů československé ekonomiky. První alternativa byla formulována jako pouhé zdokonalení existujícího systému³¹, které by však podle autorů jen dále reprodukovalo obtíže a problémy by zůstaly. Převážila tak druhá cesta, reforma stávajícího direktivního plánovitého řízení národního hospodářství, která předpokládala

²⁶ O. Šik v koncentračním táboře Mauthausen vlastně A. Novotnému zachránil život. Později ale Novotný proti zavádění plánovaných změn protestoval a stal se překážkou ekonomických reforem v rámci tzv. Pražského jara.

²⁷ ŠULC, Zdislav. *Op. cit.*, s. 54.

²⁸ Do února 1965 byl jejím předsedou F. Vlasák, poté byl do čela jmenován J. Toman. Tato instituce byla podřízena přímo předsedovi vlády, J. Lenártovi. ŠULC, Zdislav. *Op. cit.*, s. 40-41.

²⁹ O. Šik z Ekonomického ústavu ČSAV a Z. Vergner z Výzkumného ústavu národohospodářského plánování. Mezi členy skupiny dále patřili B. Komenda, Č. Kožušník, O. Turek, R. Kocanda, L. Matějka, M. Sokol a další.

³⁰ Tato komise pracovala do 7. března 1968. Její poslední zasedání se týkalo návrhu Akčního programu KSČ – tím ukončila svou činnost, aniž by však byla oficiálně rozpuštěna. VONDROVÁ, Jitka. *Op. cit.*, s. 16.

³¹ Tato varianta byla jen „bezpečnostní pojistkou“ a zařadili ji do návrhů tezí proto, aby minimalizovala riziko případného označení návrhu za revizionismus. Nepředstavovala skutečně propracovaný, konsistentní koncept systémových změn. Byla jen seznamem možných dílčích korektur systému. ŠULC, Zdislav. *Op. cit.*, s. 31-32.

vytvoření nové soustavy řízení založené na ekonomických principech.³² Autory byli B. Komenda a Č. Kožušník.

Hlavní pozornost věnoval Návrh tezí vytvoření situace, za které by se podniky staly reálnými tržními subjekty. Na místo direktivního určování objemu a struktury výroby mělo nastoupit stanovení „obecných ekonomických podmínek“, jejichž podstatu měl představovat nový cenový mechanismus založený na rovnovážných cenách a také nový systém „hmotné zainteresovanosti podniků“.

Myšlenky Návrhu tezí odstartovaly práce na vytvoření nové ekonomické soustavy. To ovšem neznamenalo, že práce probíhaly bez problému. Návrhy od počátku narážely na odpor konzervativců, odkud byly čtyřikrát vráceny k přepracování, čímž byla vynucena řada změn. Šlo především o zakotvení tzv. vedoucí role strany a formulace centrálního plánování.

Samotný Návrh tezí nebyl nikdy zveřejněn. V jejich duchu však vystoupil O. Šik na veřejnost svým článkem v Hospodářských novinách v únoru 1964 a ještě o něco dříve byla veřejnost informována v Rudém právu, 22. prosince 1963, o některých hlavních zásadách, podle nichž se mělo postupovat při práci na vytvoření nové soustavy řízení. „Vidím dodnes před sebou ohromené obličejy stranických ideologů na zasedání ÚV KSČ, kteří ve svém překvapení nebyli schopni mému vystoupení odporovat.“³³

Na konci března roku 1964 projednávalo předsednictvo ÚV KSČ první návrh zásad zdokonalení systému řízení a plánování. Komunistické vedení uložilo tento návrh dále rozpracovat a Ekonomická komise ÚV KSČ jej znovu projednala ve dnech 14. – 15. května 1964. Návrh však odmítla jako nedostatečný. Již v červenci téhož roku byl předložen návrh *Zásad zdokonalení plánovitého řízení národního hospodářství* (dále jen Návrh zásad). V září 1964 schválilo tyto zásady předsednictvo ÚV KSČ a v lednu 1965 i ústřední výbor KSČ.

V Návrhu zásad šlo především o vhodné formulace, aby při posuzování předloženého textu nepadlo žádné podezření na revizionistické snahy. Proto byla také velmi zdůrazňována vedoucí role strany a rozhodující role celospolečenského řízení na základě plánu. Pokud ale jde o konkrétní obsah, podařilo se zachovat všechny základní prvky obsažené již v Návrhu tezí a v některých je dokonce posunout o něco dále.

³² Celý text v *Dokumentech k hospodářské politice v Československu z let 1963-1969*. Editor Zdislav Šulc. Praha: Vysoká škola ekonomická, 1998, s. 11-45. ISBN 80-707-9514-X.

³³ ŠIK, Ota. *Jarní probuzení - iluze a skutečnost*. Praha: Mladá fronta, 1990, s. 121. ISBN 80-204-0208-X.

Podstata reformy se podařila autorům reformy zachovat. Daleko závažnější pro další vývoj reformy bylo rozhodnutí předsednictva ÚV KSČ po zasedání pléna, aby odpovědnost za realizaci reformy byla přenesena na Státní plánovací komisi v čele s O. Černíkem, která podle schválených zásad připravila soubor právních norem, který umožnil již od 1. ledna 1966 alespoň v omezené míře realizovat některé prvky reformy.

V lednu 1965 byly stvrzeny principy Návrhu tezí a Návrhu zásad. Na zasedání ÚV KSČ ve dnech 27. – 29. ledna 1965 byl přijat dokument *O hlavních směrech zdokonalování plánovitého řízení národního hospodářství* (Dále jen Hlavní směry).³⁴ Mezi hlavní zásady patřila již výše zmíněná hmotná zainteresovanost podniků, kdy úroveň mezd a platů měla záviset na jejich hrubém důchodu, a podniky též měly nést důsledky za špatné hospodaření. Podniky měly obdržet větší míru samostatnosti, měly být vystaveny tlaku trhu a zahraniční obchod se měl spojit s výrobou. Dále měly být na vnitřním trhu zavedeny trojí ceny – pevné, limitované a volné.³⁵

Proto také mělo být pojetí dlouhodobě neměnných cen nahrazeno pružným, avšak plánovitě usměrněným pohybem cen. Centrální orgány měly především určovat pevné ceny stanovené hlavně pro základní suroviny, materiály a základní životní potřeby.³⁶

Hospodářský plán měl být doplněn o obnovený trh a přitom měl určovat jen základní vývoj ekonomiky. Ústředně se mělo rozhodovat v prvé řadě o základních proporcích výroby, o základních směrech rozvoje výrobních sil a o způsobu využívání ekonomických nástrojů řízení. V nové soustavě řízení se na rozdíl od dosavadní praxe změnil přístup v rozhodování o budoucím rozvoji ekonomiky podle toho, jak je navrhované řešení efektivní ve srovnání s nejvyšší světovou úrovní³⁷, jaký hospodářský efekt přinese a v jaké míře bude klást nároky na zdroje ekonomického rozvoje.

Celé národní hospodářství i každý jeho článek potřebovaly jasnou perspektivu, aby bylo možné všechny plánovací záměry řešit vždy s výhledem a s potřebným předstihem. Z toho vyplývala nutnost vytvořit následující soustavu plánů: „*dlouhodobý výhled rozvoje národního hospodářství na období 10 – 15 let*“ opřený o analýzu stavu našeho hospodářství, „*pětileť plán*“, který vycházel z dlouhodobých výhledů a studií a „*roční prováděcí plán*“

³⁴ VONDROVÁ, Jitka. *Op. cit.*, s. 25-35.

³⁵ Podrobněji viz ŠULC, Zdislav. *Stručné dějiny*, s. 45, 49.

³⁶ VONDROVÁ, Jitka. *Op. cit.*, s. 28.

³⁷ Namísto krytí plánovaných ukazatelů. *Ibid.*, s. 28.

na jeden rok s výhledem na další jeden až dva roky, který měl realizovat úkoly pětiletého plánu.³⁸

V roce 1965 byly experimentálně ověřovány *Zásady zdokonalení plánovitého řízení národního hospodářství*. Vyhodnocení těchto experimentů přineslo zásadní poznatek: přijatá opatření ještě nevytvářela dostatečný ekonomický tlak na správné rozhodování výrobců a spotřebitelů. Působení ekonomických nástrojů omezovaly kompromisy doprovázející první kroky v realizaci ekonomické reformy. Většina se shodovala na tom, že je potřeba zavádění ekonomické reformy urychlit. S tímto závěrem předstoupil předseda Státní plánovací komise (SPK) O. Černík před ÚV KSČ, které 16. – 17. prosince 1965 jednalo o výsledcích prvního kroku zavádění „nové soustavy řízení“. Podobně vystoupil také O. Šik, který upozornil na řadu kompromisů zpomalujících reformu a požadoval jejich nápravu. V březnu roku 1966 Šik a jím vedená teoretická skupina tento požadavek konkretizovali v Programu urychlené realizace nové soustavy řízení. V dubnu 1966 schválil tento program ÚV KSČ a v červnu i XIII. sjezd KSČ.

Druhou etapu zahájily *Zásady urychlení realizace nové soustavy řízení národního hospodářství* publikované v roce 1966 a uskutečňované od počátku roku 1967, a stanovisko komise ÚV KSČ k nim. Nejdůležitější změnou systému byl přechod k jednotným odvodům z hrubého důchodu.

Na 10. schůzi ekonomické komise ÚV KSČ 31. března 1966 byl předložen Otou Šikem a Josefem Tomanem materiál s názvem *Program urychlené realizace nové soustavy plánovitého řízení*³⁹ vypracovaný pracovní skupinou při SKŘO jako podklad pro přípravu XIII. sjezdu KSČ.

Na začátku dokumentu můžeme najít zmínku o začlenění podniků do takových ekonomických podmínek, ve kterých se „začne chovat normálně“ (např. bude plně využívat pracovní sílu, svůj potenciál ad.). Velký význam měla mít tzv. normalizace trhu, která měla zařadit podniky do náročných podmínek tržních vztahů. Zaostávajícím podnikům by tak hrozila likvidace, zatímco vyspělým podnikům zajištění jistých výhod, zároveň by měly být denivelizovány odměny.

Čtvrtá pětiletka neměla z tohoto hlediska doběhnout v podobě, v jaké začala, ale měla se přizpůsobit nové soustavě. Jako nejúčelnější se jevil postup, kdy by bylo základní jádro

³⁸ VONDROVÁ, Jitka. *Op. cit.*, s. 26-27.

³⁹ *Ibid.*, s. 46-61.

soustavy zavedeno v jednom rozhodujícím kroku uskutečněném k 1. lednu 1967, na který by pak v několika dalších etapách navazovala další opatření k prohloubení vlivu vnitřního a světového trhu.⁴⁰

Autoři varují před pomalým zaváděním reformy, které může být kontraproduktivní. Pozvolné změny vytvářejí sice zdání, že nevyvolávají rizika, ve skutečnosti je však jen posouvají do budoucna, kde se kumulují a narůstají do těžko zvládnutelných problémů. Aby se předešlo problémům, navrhuji komplexní řešení a urychlený přechod k cílovému řešení nové soustavy řízení. Především jde o to, zásadně změnit politiku „škodlivých zásahů“ státu do rozhodování a řízení podniků, ale přesto upozorňují, že nejde o nahrazení plánu živelným trhem, ale využít trh pro realizaci konkrétních dílčích ekonomických procesů. Kromě čistě hospodářských ukazatelů vyzdvihují autoři i další faktory, jako jsou vyšší mzdy, které slouží jako prostředek k motivaci zaměstnanců, který podněcuje vícesměnný provoz, působí proti fluktuaci nejlepších „kádřů“ a očisťuje progresivní podniky od „lajdáků“. Zaostalé podniky by měly mít „poslední“ východisko v podobě pomoci shora. Měla to být poslední možnost před jejich zánikem a považovala se za nevyhnutelnou, než začne celý systém zase fungovat.

Dále jsou naznačeny možné scénáře tohoto přechodu, kdy trh má mít vliv na cenu, mají růst průměrné mzdy a také má dojít ke zmírnění průmyslové přezaměstnanosti. Tady se autoři začínají dotýkat sociální stránky zaměstnance. Dojít má také k odstranění mzdového stropu, kdy pracující žije v pocitu, že je jeho mzda tlačena k minimu. Stát se musí připravit na to, aby v určité míře sejmul z podniků břemeno „sociálního“ zabezpečování nevyužitých pracovních sil a přenesl jej na sebe. Aby zamezil této falešné solidaritě, musí záměrně vytvářet situaci existenční nejistoty špatných pracovníků a osob, které nemají chuť pracovat.

Pozornost je věnovaná také zapojení zemědělství do procesu jako jednoho z jeho základních článků, kde by měl být zachován totožný postup, jako jsme si popsali výše, který měl být uplatňován v případě JZD, ale i státních statků (zvýšení hmotné zainteresovanosti pracujících na práci v zemědělství, zejména v JZD ad.).

Z uvedených hledisek si autoři slibovali od reformy zásadní zpřísnění podmínek ve výrobě, skoncování s nepořádkem, zaostalostí a zastaralou organizací výroby, ale také konec „pohodlného pracovního režimu“, „lajdácké práce“ a nevyužívání pracovní doby. Občané

⁴⁰ Mezi rozhodující kroky patří především generální přestavba cen, přechod k pružnějšímu vývoji cen, jednotné odvody podniků do státního rozpočtu, které budou vytvářet tlak na zaostávající články výroby, aby zefektivnily výrobu, financování investic z vlastních prostředků podniků k zabezpečení efektivnosti investic, odstranění mzdového stropu, nástup k denivelizaci a důslednější uplatňování tlaku světového a domácího trhu na výrobu.

se měli brzo v životě setkat s pozitivním vlivem reformy. Příkladem této pozitivní praktické zkušenosti s reformou měla být změna chování prodávačů v obchodě k občanům, dosažení určité pestrosti zboží apod. Mělo být účelné, kdyby tímto zlepšením pořádku mohlo dojít ke zkrácení pracovní doby.

V této souvislosti si autoři byli vědomi i toho, že zpřísnění ekonomických podmínek narazí na překážky v podobě psychiky lidí, ovlivněné dosavadní soustavou řízení. Tím měli na mysli řadu negativních jevů v chování lidí v podnicích; např. nemorálnost v získávání osobních výhod na účet společnosti, falešnou solidaritu s lidmi, kteří svojí prací nepřispívají společnosti, odpor proti náročnému postoji vedoucích pracovníků (nebo dokonce falešně demokratickou pózu některých vedoucích pracovníků), zakrývání skutečných výkonových možností, atd. Této léty vypěstované psychice lidí se mělo čelit propagandistickou a politickou činností.⁴¹

První kroky realizace *Zásad urychlení realizace nové soustavy řízení národního hospodářství* se neobešly bez problému. Potvrdilo se, že metody použité při přestavbě velkoobchodních cen měly řadu slabin, a proto výsledné ceny byly deformované. Vznikla tedy situace, díky níž podniky získaly bez dostatečné ekonomické zásluhy značné finanční prostředky, které je dále izolovaly od tlaku trhu a nic je nenutilo zefektivnit výrobu. Názory, jak pokračovat dále, se v této nepředvídané situaci různily, ale jedno bylo jisté – byla nutná náprava. Podle představitelů SPK bylo jediným východiskem posílit přímou úlohu plánu i direktivních zásahů. Před rychlým dosažením tržní rovnováhy byl upřednostněn požadavek stability hospodářství a životní úrovně i za cenu odstoupení od zásad ekonomické reformy.

Ekonomové kolem Ekonomického ústavu ČSAV a O. Šika však trvali na důsledném realizování ekonomické reformy. Toto stanovisko hájil Šik i v diskuzi v Ekonomické komisi ÚV KSČ 30. března 1967, kde se střetly tři odlišné postoje; vedle SPK předložil svůj návrh Ekonomický ústav ČSAV a svoje stanovisko vyjádřilo také národohospodářské oddělení ÚV KSČ.⁴² Ekonomická komise ÚV KSČ se přiklonila na stranu SPK a přijala jejich variantu, která preferovala postupné a rozvážné prosazování ekonomické rovnováhy a strukturální přestavby národního hospodářství. V květnu 1967 tak učinil i ÚV KSČ a svým rozhodnutím

⁴¹ VONDROVÁ, Jitka. *Op. cit.*, s. 52-60.

⁴² K průběhu diskuze viz KAPLAN, Karel. *Op. cit.*, s. 258-259 a 299-300.

tak zablokoval první důležitá ekonomická opatření k decentralizovanému řízení, čímž se realizace ekonomické reformy přesunula na druhou kolej.⁴³

2.3 Osud ekonomické reformy v období tzv. Pražského jara a na počátku normalizace československé společnosti

Třetí etapu zahájil rok 1968, když padla některá „tabu“ omezující reformní změny, udržovaná dřívějším politickým vedením. Mezi hlavní rysy této fáze můžeme zařadit např. požadavek demonopolizace podnikové sféry, včetně vytvoření určitého prostoru pro rozvoj soukromého podnikání, přerušení personální závislosti managementu podniku na centrálních řídicích orgánech apod. Své vyjádření našly tyto požadavky především v návrhu Zákona o podniku, který se však již nedočkal své realizace.

Politický zápas o ekonomickou reformu vrcholil. Reformní ekonomové oprávněně viděli příčiny neuspokojivého vývoje ekonomické reformy hlavně v politické sféře. Reforma nemohla bez demokratizace stávajícího systému pokračovat. Teprve odchod A. Novotného z funkce prvního tajemníka ÚV KSČ⁴⁴ po lednovém plénu Ústředního výboru KSČ v roce 1968 a jeho následné nahrazení A. Dubčekem⁴⁵ 5. ledna 1968 obnovil naději, že reforma bude pokračovat. Poprvé se také začalo objevovat okřídlené heslo té doby, které znělo „*socialismus s lidskou tváří*“.

Ekonomická reforma přestala být záležitostí úzkého kruhu profesionálních ekonomů a stala se daleko složitějším procesem demokratizačních přeměn ve společnosti později označovaných jako *Pražské jaro*.⁴⁶ Jeho ideovým základem se stal *Akční program* přijatý ÚV KSČ 5. dubna 1968. Vedle převažujících opatření směřujících k demokratizaci ve společnosti přinesl také program demokratizace hospodářství, který zahrnoval především osamostatnění podniků a podnikových seskupení a jejich relativní nezávislost na orgánech státu. Tento požadavek obsahovalo i Programové prohlášení vlády z konce dubna 1968.

Na zasedání ÚV KSČ v dubnu téhož roku vystoupil také O. Šik se svým diskusním příspěvkem, avšak více, než o ekonomické reformě, hovořil o politické situaci a o vedoucím postavení Komunistické strany Československa ve společnosti. Upozorňoval, jak vážná je

⁴³ VONDROVÁ, Jitka. *Op. cit.*, s. 12.

⁴⁴ Na post prezidenta republiky rezignoval v březnu roku 1968.

⁴⁵ Československý komunistický politik a státník, který se stal hlavní osobností Pražského jara 1968.

⁴⁶ Pražské jaro je označení pro obrodný proces v Československu v roce 1968; je to období od nástupu A. Dubčka do funkce prvního tajemníka ÚV KSČ, až po intervenci vojsk zemí Varšavské smlouvy v srpnu 1968.

situace a na nezbytnost posilování demokratičnosti uvnitř strany. Strana může mít podle něj vedoucí politickou moc pouze za předpokladu, bude-li neustále na předním místě a důvěru obyvatel si bude získávat progresivním myšlením. Terčem jeho silné kritiky byla dosavadní kádrová politika a to, že výběrem kádrů se zabývá velmi úzký okruh lidí, a že Ústřednímu výboru KSČ nejsou předkládány žádné alternativy. Pro obrození strany a další průběh ekonomické reformy bylo nutné posilovat demokratičnost ve straně.⁴⁷

Politickou vůli k prohloubení a urychlení ekonomické reformy k fungujícímu tržnímu hospodářství přinesla kapitola Akčního programu, která nesla název „*Národní hospodářství a životní úroveň*“. Měla podpořit dotvoření ekonomického mechanismu tak, aby se jeho základem stalo skutečné tržní postavení podniků. Centrální plán byl pojímán jako jeden ze zdrojů k harmonizování dlouhodobých trendů hospodářského vývoje.

Měnila se původní koncepce ekonomické reformy a posouvala se od decentralizace k demokratizaci. To vše se dělo za silného tlaku zdola a poměrného nezájmu politického vedení. Úkolem formulovat ekonomickou politiku Československa byla 12. dubna 1968 pověřena Hospodářská rada československé vlády v čele s Lubomírem Štrougalem, která usilovala o sloučení zásad nové soustavy řízení s programem strukturálních změn. V květnu téhož roku byl místopředsedou vlády pro ekonomickou reformu jmenován O. Šik.

Změna politické situace naléhavě vyžadovala zformování konkrétního pozitivního programu dalšího rozvíjení reformy. Prvním pokusem byl rozsáhlý text čtyř autorů⁴⁸ uveřejněný krátce po Akčním programu v Hospodářských novinách. Tento obsáhlý „Nástin“ kombinoval teoretické úvahy s praktickými doporučeními k systémovým a regulativním změnám v mechanismu fungování ekonomiky.⁴⁹

Invaze vojsk Varšavské smlouvy 21. srpna 1968 neznamenal zprvu zásadní změnu. Přežívaly naděje, že se ekonomická reforma přesune na neurčito a nakonec bude dovedena ke zdárnému konci. Také reformní ekonomové nepolevovali ve svém úsilí.

Místopředsedu vlády O. Šika, který byl odpovědný za reformu, zastihl příchod vojsk na dovolené v Jugoslávii. Pookupační režim mu neposkytl záruky bezpečnosti při jeho případném návratu a nakonec mu nezbylo nic jiného, než uchýlit se do exilu ve Švýcarsku.

⁴⁷ VONDROVÁ, Jitka. *Op. cit.*, s. 303-304.

⁴⁸ Horálek, Sokol, Turek, Kožušník.

⁴⁹ ŠULC, Zdislav. *Op. cit.*, s. 50-51.

Již v říjnu 1968 byla při hospodářské radě ustavena nová teoretická skupina vedená Karlem Koubou, která obnovila práce na sestavení komplexního programu dalšího postupu ekonomické reformy, kde šlo hlavně o překonání hlavních příčin jejího zpomalení. Postupně předložila několik návrhů, které však narážely na zdrženlivé postoje centra, protože si ve své koncepci vynucovala určité ústupky vůči normalizační politice vedení KSČ. Ačkoliv se na ekonomické reformě i nadále pracovalo, návrhy Koubovy skupiny nikdy nepřekročily rámec Hospodářské rady. Ani vláda o nich nikdy nejednala.

Přesto v průběhu ledna až května 1969 byl pod vedením K. Kouby připraven další „Náčrt základní koncepce ekonomické reformy“. Tento text byl mnohem sevřenější, zůstal však jenom na papíře. Principy v něm obsažené se ještě promítly do již nerealizovaného zákona o podniku.

*Náčrt základní koncepce rozvíjení ekonomické reformy*⁵⁰ zpracovala 12. května 1969 skupina pracovníků Ekonomického ústavu ČSAV a národohospodářského sekretariátu předsednictva vlády ČSSR v čele s K. Koubou pro potřeby Hospodářské rady. Teoretická skupina o něm diskutovala na poradě 19. května 1969. Základním cílem reformy bylo vytvoření otevřené ekonomiky, která by pružně reagovala na měnící se potřeby společnosti. Pojednává se také o realizaci této reformy, která začala v několika krocích, při nichž byly ze státního plánu vypuštěny direktivní ukazatele, byla rovněž upravena soustava hmotné zainteresovanosti, reformována odvodová soustava, provedena přestavba velkoobchodních cen a uskutečněny první kroky ke spojení výroby s vnitřním a zahraničním trhem. Přesto řady cílů nebylo dosaženo. Podniky nedosáhly požadované samostatnosti, ceny byly i nadále převážně administrativně stanoveny a nebyl realizován program antimonopolních opatření. Opatření k vykonání reformy měly podle K. Kouby pozitivní vliv na hospodářství, i když popravdě byly nekompletní a problematické.

Analýza vývoje v letech 1968-1969 říkala, že je nutné všimnout si toho, co je možné považovat za pozitivní, dokud nebude reforma dovedena do konce. Přesto se snižoval dovoz, rostly dodávky spotřebního zboží a zemědělství stačilo krýt přírůstky spotřeby obyvatelstva lépe než dříve. Dalším charakteristickým rysem byla příjmová expanze u obyvatelstva, kdy výdaje rostly dokonce rychleji než příjmy. V zásadách dalšího postupu se uvádí směr, jakým by se reforma měla ubírat; měla se uvolnit soutěž podniků, podniky měly fungovat jako samostatné tržní subjekty hmotně zainteresované ve svém vývoji a měly se otevřít další trhy,

⁵⁰ VONDROVÁ, Jitka. *Op. cit.*, s. 439-449.

zejména peněžní trh. Centrální orgány si měly osvojit širokou paletu státních zásahů v logice trhu a vhodně je kombinovat při jeho otevírání.

Vládní instituce již v tomto směru nevyvíjely žádnou iniciativu a dokumenty tak zůstávaly na úrovni rady. Vše směřovalo k postupnému návratu k centrálnímu plánování. Ekonomická reforma narušovala mocenský monopol KSČ a šla proti smyslu normalizace, která chtěla tento monopol obnovit. Svou roli sehrály i obavy ze vzniku sociálních konfliktů a tlaky ze strany sovětského vedení.

Dne 17. dubna 1969, na zasedání ÚV KSČ, vystřídal A. Dubčeka na postu prvního tajemníka KSČ G. Husák.⁵¹ První krok v posílení úlohy plánu představovala realizační směrnice přijatá ÚV KSČ v květnu 1969 a definitivní tečku za ekonomickou reformou pak udělalo politické vedení koncem ledna 1970 na zasedání ÚV KSČ k ekonomickým otázkám, kde se základem nápravy krizové situace opět stal národohospodářský plán. Koncepce ekonomické reformy formulovaná teoretickou frontou kolem O. Šika byla odsouzena jako revizionistická⁵², což zakončilo veškeré reformní hnutí.

Dokument „*Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ*“ se stal programovým vyhlášením normalizační politiky poúspěšného období. Odsuzoval pokus o reformu roku 1968 a ospravedlňoval invazi pěti armád zemí Varšavské smlouvy. Mocenský zvrat znamenal také ukončení ekonomických experimentů a navrácení země k „tradičním hodnotám“ centrálního plánování. Na řadu dalších let byly jakékoliv snahy o zdokonalování soustavy řízení zastaveny.⁵³

Srpnová intervence ukončila osmiměsíční pokus o společenskou reformu, a to v jejím počátečním období.

⁵¹ Gustav Husák byl od dubna 1969 až do roku 1987 (od roku 1971 název generální tajemník).

⁵² VONDROVÁ, Jitka. *Op. cit.*, s. 15.

⁵³ JAKUBEC, Ivan. *Hospodářský vývoj českých zemí v období 1848-1992*. Vyd. 1. V Praze: Oeconomica, 2008, s. 213. ISBN 978-802-4514-505.

3. Odraz Šikovy reformy v dobovém tisku v období tzv. Pražského jara roku 1968

V průběhu prvních osmi měsíců Pražského jara roku 1968 sehrávala média důležitou úlohu při informování veřejnosti o peripetiích vztahů demokratizujícího se Československa s jeho tehdejšími spojenci, zapojovala se do politického dění nastolováním témat, ve vypjatých okamžicích i veřejně publikovanými výzvami. Role a postavení médií byly již od roku 1963 do značné míry výsledkem vztahu vedení státu a KSČ ke všem sdělovacím prostředkům, lépe řečeno výsledkem prosazování mediální politiky ÚV KSČ.

KSČ považovala tisk za významný prostředek, kterým mohla ovlivňovat veřejnost. Uvědomovala si jeho důležitou roli, a proto se snažila sledovat jeho chování a intenzivně působit na jeho řízení. Když v lednu roku 1968 začalo reformní hnutí, tisk se stal spolu s rozhlasem a televizí jakousi institucí svobodného projevu. Postavil se za ní Akční program, přijatý ÚV KSČ 5. dubna 1968, v němž je deklarováno odhodlání uvolnit svobodu slova a měl být také přijat tiskový zákon vylučující předběžnou cenzuru.

Důkazem svobodnější atmosféry ve společnosti, která vyústila v průběhu roku 1968, byly viditelné změny v nabídce mediálního obsahu, především co se týká politického dění a stavu ve společnosti. Vedoucí činitelé KSČ a státu měli pravdivě informovat občany o problémech, komunikovat s médii a poskytovat rozhovory. Náklady titulů periodického tisku podstatně vzrostly, u některých deníků dokonce na dvojnásobek. Zpětná vazba mezi médii a čtenáři povzbuzovala novináře v psaní atraktivnějších zpráv, noviny jasně podporovaly politiku nového vedení KSČ v čele s Alexandrem Dubčekem a nadále se posilovala vůle k prosazení reformu. Prvními kroky bylo zrušení Ústřední publikační správy dne 13. června 1968, která vykonávala cenzuru.

Teprve ve dnech 21. – 23. června 1968 se konal v Praze mimořádný sjezd Svazu československých novinářů, který se postavil za změny ve společnosti. Delegáti sjezdu vyjádřili podporu politice A. Dubčeka a shodli se na požadavku zajištění svobody projevu a legislativního odstranění cenzury, který podporovaly také dělnické výbory na obranu svobody tisku. Nedlouho po tom, 26. června, přijalo Národní shromáždění zákon č. 84/1968 Sb., který novelizoval zákon č. 81/1966 Sb. *O periodickém tisku a ostatních hromadných*

*informačních prostředcích*⁵⁴, který definitivně zrušil cenzuru. Po novele měl následovat nový tiskový zákon.

Demokratizaci médií, reformní hnutí a vlastně celou liberalizaci veřejného prostoru, k nimž došlo v průběhu jara a léta roku 1968, považovalo tehdejší vedení KSSS v čele s L. I. Brežněvem za fatální ohrožení vedoucí úlohy KSČ, což vyústilo v noci z 20. na 21. srpna 1968 intervencí vojsk pěti zemí Varšavské smlouvy na území Československa, kde se mimo jiné snažili obsadit a následně ovládnout média. To se jim však nepodařilo, a proto se sověti snažili o vlastní mediální propagandu například v podobě periodika *Zprávy*, které bylo plné gramatických a stylistických chyb. V době okupace média sehrála důležitou sjednocující a organizátorskou roli při vyjadřování odporu občanů a také při svolávání mimořádného vysočanského sjezdu KSČ.

Postupně se však i přes všechny naděje a výraznou morální podporu veřejnosti okupační moci dařilo dostávat média pod kontrolu a zavádět systém řízení a kontroly mediální produkce. Když českoslovenští politici pod výhrůzkami podepsali tzv. Moskevský protokol, založila vláda 30. března *Úřad pro tisk a informace* (ÚTI), jehož úkolem bylo řídit, sledovat a hodnotit činnost médií. Vznik ÚTI nebyl dostatečným opatřením, a proto 12. září 1968 vláda zřídila *Vládní výbor pro tisk a informace*, jehož úlohou bylo koordinovat opatření a směrnice k činnosti médií. Dále byl zákonem v „zájmu dalšího pokojného vývoje“ zřízen *Český úřad pro tisk a informace* (ČÚTI) a *Slovenský Úrad pre tlač a informácie* (SÚTI). Zákon umožňoval obnovení předběžné cenzury a deklaroval systém sankcí vůči vydavatelům. Tímto aktem skončilo krátké období svobody médií.

Obr. 3.1 Hlavička Rudého práva

⁵⁴ BEDNAŘÍK, Petr, Jan JIRÁK a Barbara KÖPPLOVÁ. *Dějiny českých médií: od počátku do současnosti*. 1. vyd. Praha: Grada, 2011, s. 310. ISBN 978-802-4730-288

Deník *Rudé právo* byl tiskovým orgánem Ústředního výboru Komunistické strany Československa, jehož názory byly silně ovlivněny postoji Sovětského svazu, s nímž KSČ udržovala silné vazby.

Z novin ve dnech 3. – 5. ledna čtenář nemohl vůbec získat dojem, že v Praze probíhá zasedání ÚV KSČ, které zcela zásadně změní politiku KSČ. Na prvních stránkách Rudého práva byla témata jako 8 let Východoslovenských železáren, kultura odívání, výstavba metra, narození medvěda v Českém Krumlově, ale o zasedání ÚV KSČ noviny nic nepsaly.

Jako počátek Pražského jara se uvádí 5. leden, den, kdy dosavadního prvního tajemníka ÚV KSČ A. Novotného vystřídal A. Dubček. Čtenář musel být překvapený, když se 6. ledna na titulních stranách všech novin objevila zpráva o zasedání ÚV KSČ a odchodu Novotného z postu prvního muže strany. V ten den Rudé právo uveřejnilo na titulní straně podrobný životopis Alexandra Dubčeka doplněný jeho fotografií s titulkem *Soudruh Alexander Dubček, první tajemník ÚV KSČ* a hned vedle něj stála *Zpráva o zasedání Ústředního výboru Komunistické strany Československa* (Rudé právo, 6. 1. 1968, dále jen R.P.), ze které měli občané získat pocit, že odchod z čela strany je vlastní rozhodnutí A. Novotného, když pochopil nutnost změn. Nebylo uváděno, že fakticky Novotný musel z funkce odejít na základě rozhodnutí předsednictva ÚV KSČ. Noviny publikovaly také blahopřejný dopis ÚV KSS podepsaný Leonidem Iljičem Brežněvem.

Rudé právo Novotného odchod z funkce bezprostředně nekomentovalo a nerozebíralo důvody usnesení ÚV KSČ o rozdělení funkcí. Až o necelý týden později uveřejnilo Rudé právo text Jana Fojtíka s názvem *Předpoklady cílevědomé dělné politiky* (R.P., 10. 1. 1968.), který představoval značně taktické hodnocení politických změn. Opatrnost můžeme spatřovat ve faktu, že ani jednou se v textu neobjeví jméno Novotný a jen jednou jméno Dubček. Přitom si čtenář v kontextu musel jméno Novotný dosadit.

V článku *Z vystoupení místopředsedy vlády a předsedy státní plánovací komise ing. O. Černíka* (R.P., 11. 1. 1968.) informoval Oldřich Černík poslance o hospodářských výsledcích posledních let a úkolech hospodářské politiky na nejbližší tři léta. Další den se na titulní straně objevil článek Zdislava Šulce *K dalším krokům nové soustavy řízení* (R.P., 12. 1. 1968.), kde se věnuje hodnocení hospodářského vývoje a říká, že uplynulý rok je rokem prvních kroků k novému ekonomickému mechanismu a nemělo by se zůstávat jen u těchto kroků.

V článku *Příležitost k dalším činům* (R.P., 26. 1. 1968.) je zmínka o rozhodnutí ÚV KSČ, aby byl vypracován konkrétní Akční program další činnosti strany, který má odpovědně říci, kudy vede cesta k řešení složitých otázek hospodářského vývoje. Začátkem února se v Rudém právu objevovaly jen články o přátelských setkáních A. Dubčeka s jinými významnými osobnostmi, zprávy o jednání VII. sjezdu JZD a o oslavě významného jubilea, února 1948. Až 8. února se objevila zpráva z jednání předsednictva ÚV KSČ, kde se píše: „Akční program ukáže, jak strana přistoupí k řešení nejpalčivějších nedostatků, které vyvolávají oprávněnou nespokojenost lidí. Program objasní, co bylo v dosavadní praxi nesprávného, v čem a jak bude dosaženo změn.“ (R.P., 8. 2. 1968.)

Zajímavý je článek ministra vodního a lesního hospodářství Josefa Smrkovského *Jak nyní dál* (R.P., 9. 2. 1968.), kde se vyslovil k některým palčivým otázkám, které ústřední výbor strany v prosinci a lednu projednával a kladl důraz na včasnou informovanost, která podle něj patří k nejdůležitějším předpokladům demokratizace veřejného života a bez níž nelze vytvořit potřebnou politickou stabilitu. Velký význam pro další vývoj vrcholné politiky měl článek Zdeňka Mlynáře *Naše politická soustava a dělba moci*. (R.P., 13. 2. 1968.) Vyslovil v něm názor, že československý politický systém je nutno kvalitativně změnit.

V člancích Jana Fojtíka, Oldřicha Švestky, Zdislava Šulce, ale také Václava Slavíka, Zdeňka Mlynáře nebo Josefa Smrkovského se promítaly názorové posuny, ke kterým ve stranických kruzích docházelo, ale také naděje, které se změnou ve vedení KSČ spojovaly politicky aktivní skupiny ve společnosti.

Dne 15. února vyšel rozsáhlý článek *Ekonomická reforma a cenová politika*. (R.P., 15. 2. 1968.) Autor Jiří Typolt se v něm zabývá další etapou ekonomické reformy, především první etapou přestavby velkoobchodních cen, zavedením odvodů z hrubého důchodu a zesílením vlivu světových cen na naši ekonomiku. Následující čísla Rudého práva jsou věnována oslavám 20. výročí vítězného února 1948, plné projevů a poselství předních představitelů. Nepsalo se o ničem jiném. Až 1. března se na titulní straně objevuje úvaha o Akčním programu strany *Hospodářství a systém jeho řízení* (R.P., 1. 3. 1968.), kde apelují na občany, aby už sami promýšleli, jak v podmínkách svých hospodářských jednotek mohou přispět k důslednějšímu a rychlejšímu uplatňování nové soustavy řízení, aby rozvíjeli ekonomickou reformu.

Dne 12. března zdobí výtisk Rudého práva titulek *Politický prostor pro rozvoj ekonomiky* (R.P., 12. 3. 1968.), kde se píše: „Znovu se potvrzuje v životě naší strany, že ekonomika a politika jsou nedílnými oblastmi našeho společenského úsilí, oblastmi vzájemně se podmiňujícími. Přitom další progresivní vývoj naší ekonomiky je nemyslitelný bez socialistické demokratizace našeho života, bez vytvoření potřebného prostoru v oblasti politiky.“ (R.P., 12. 3. 1968.)

V dalších číslech se množí názory pokládající demokratizaci života strany i celé společnosti za základní předpoklad pro uskutečnění všech cílů. Nejvíce mě zaujala řeč R. Seluckého: „Za špatnou ekonomickou situaci nejsou vinni ekonomové, kteří se pokoušejí situaci napravit, ale jde o důsledky minulých chyb lidí, kteří za ekonomiku odpovídali. Jestliže se dnes mluví o zárukách demokratizace politického života, pak jsou nejméně nutné i záruky pro demokratizaci v hospodářské oblasti.“ (R.P., 14. 3. 1968.)

Dne 18. března Rudé právo na titulní straně napsalo, že: „Antonín Novotný ztratil spojení s dělnickou třídou a ostatními vrstvami naší společnosti. Svým počínáním a nedůstojným vystupováním, zejména na Slovensku, narušil bratrské spojení mezi Čechy a Slováky a ztratil důvěru v řadách komunistů.“ (R.P., 18. 3. 1968.) Také 19. a 21. března Rudé právo informovalo o stranických konferencích, na nichž zazněly požadavky na odchod A. Novotného. Ten den vyšel také zkrácený záznam vystoupení z druhého setkání „Mladí se ptají“, kde O. Šik poznamenal: „Potřebujeme odhodlaný hospodářský centrální orgán, který dokáže rozvíjet konkurenci v našem hospodářství, odbourávat zbytečné dotace, přírážky v oblasti zahraničního obchodu a začít rychleji tlačit na snižování výrobních nákladů a cen v naší výrobě.“ (R.P., 21. 3. 1968.) Na otázku, za jak dlouho budeme schopni dostat se na ekonomickou úroveň vyspělých států Evropy, odpověděl: „Budou-li provedeny ony změny v kádrové politice a začneme-li důsledně uskutečňovat novou soustavu řízení, domnívám se, že bychom se za takové dva tři roky mohli dostat na úroveň takových zemí, jako je např. Rakousko. Samozřejmě dohnat vyspělejší kapitalistické země potrvá pravděpodobně déle.“ (R.P., 21. 3. 1968.) V dalším výtisku se objevil článek *Mezinárodní souvislosti našeho vývoje* (R.P., 22. 3. 1968.), kde se autoři snaží ukázat, že zahraniční politika musí sehrát v procesu demokratizace ve společnosti aktivní úlohu. O den později se na titulní straně objevují zprávy o rezignaci A. Novotného a úvaha Z. Šulce *Cesta k důvěře lidu* (R.P., 23. 3. 1968.), v níž píše, že zpráva o demisi prezidenta republiky zapůsobila jako osvobozující čin,

a že se na scéně politického života objevila celá plejáda výrazných osobností, jejichž řeči porozuměly statisíce a milióny občanů naší země, neboť prokázali, že oni pochopili je.

Další den vyšel v Rudém právu článek *Co dál s naší demokracií?* (R.P., 26. 3. 1968.), v němž se Z. Mlynář zmiňuje, že v důsledku rezignace A. Novotného již nic nebrzdí fungování politického systému, avšak zdůrazňuje, že teď záleží, kdo přijde po něm. Stejná myšlenka se také nachází v dalším čísle Rudého práva v úvaze *Se stranou, s lidem* (R.P., 27. 3. 1968.), kde Z. Šulc doufá, že nové vedení dá podnět k energickému řešení hospodářské situace, zejména k vytvoření všech nezbytných podmínek pro obnovení hospodářské rovnováhy a zvýšení efektivity výroby, neboť to je klíč k řešení mnoha problémů.

Následující den, 28. března, mohou čtenáři v Rudém právu najít článek *Jak na tom skutečně jsme v hospodářství* (R.P., 28. 3. 1968.) Z. Vergner zde vyjadřuje své stanovisko k nerovnováze hospodářství: „Tato nerovnováha je produktem minulého direktivního systému řízení a nová soustava jí dala jen určitý výraz a všeobecně vymezila možný okruh nástrojů jejího řešení.“ (R.P., 28. 3. 1968.) Den poté F. Vlasák dodává, že vyřešení ekonomických problémů je možné jen důsledným a nekompromisním zavedením nové soustavy řízení, která ztratila účinnost kvůli absenci potřebných společenských a politických podmínek.

V dalším čísle se objevuje základní výklad tezí o postavení, úloze a cílech socialistického podniku v článku *Ujasnit postavení podniků – další krok k nové soustavě řízení* (R.P., 30. 3. 1968.), kterým Rudé právo otevírá diskuzi k těmto závažným otázkám. Na tomto příkladu můžeme vidět vhodnější ovzduší a kam až došla otevřenost v publikování těchto závažných ekonomických diskuzí, která dříve nebyla možná.

Po volbě prezidenta informovalo Rudé právo, že „výsledek volby doprovodili všichni poslanci a hosté dlouhým, stále silicím potleskem.“ (R.P., 31. 3. 1968.) Deník vítal výsledek volby nového prezidenta: „V Ludvíku Svobodovi opět přichází na Hrad osobnost hluboce lidská, vřelá, upřímná, otevřená a charakterově čistá.“ (R.P., 31. 3. 1968.)

Osobnost L. Svobody a A. Dubčeka se stala vyjádřením nové, ozdravné funkce a společenské role komunistické strany. Další dny se v Rudém právu objevovaly články a rozhovory o přípravě návrhu Akčního programu, kde O. Šik charakterizoval současný obrodný proces ve straně a společnosti jako socialistický, ve kterém si strana udrží vedoucí úlohu, bude-li stavět do popředí své nejlepší lidi a dosáhne-li renesance komunistického myšlení. Taktéž se přimlouval za energické řešení naléhavých ekonomických problémů.

(R.P., 6. 4. 1968.) Dne 9. dubna jsme se mohli dozvědět, že vláda s předsedou J. Lenártem odstoupila a prezident republiky jmenoval vládu novou, v čele s novým předsedou O. Černíkem. O den později Rudé právo zveřejnilo Akční program KSČ přijatý na zasedání ÚV KSČ 1. - 5. 4. 1968, v němž je deklarováno odhodlání uvolnit svobodu slova. V dalším čísle otisklo Rudé právo základní myšlenky Akčního programu.

O týden později Rudé právo otisklo rozhovor s místopředsedou vlády a předsedou hospodářské rady L. Štrougalem *Čím přispějeme k rozvoji naší ekonomiky* (R.P., 12. 4. 1968.), kde se píše, že je třeba podat veřejnosti hluboký ekonomický rozbor. Pokud se bude důsledně realizovat nová soustava, věří, že v poměrně krátké době zaznamenají kladné výsledky. Poté, dne 18. března, ministr zahraničního obchodu V. Valeš charakterizuje v rozhovoru svůj cíl provádět aktivní politiku v zahraničním obchodě, což znamená naučit se chovat podle pravidel světového trhu, využívat jeho předností, mít dostatek vysoce kvalitního, široce směřitelného zboží a umět je prodat. Dále Rudé právo uveřejnilo úvahu Z. Šulce *Hlas krajských konferencí* (R.P., 23. 4. 1968.), kde se vyjádřil, že národní hospodářství musí překonávat vážné důsledky někdejší „ocelové koncepce“ a mnohaletého působení administrativně direktivní soustavy řízení. V tom samém čísle se diskutuje o samostatnosti podniků a celospolečenských zájmech.

Dne 26. dubna otisklo Rudé právo prohlášení vlády o tom, že hospodářství zdaleka není v krizovém stavu a vláda bude sledovat politiku otvírání národního hospodářství vůči zahraničnímu trhu. O den později vláda projednala zásady pro postup při změnách v organizačním začlenění podniků a snahy podniků a závodů o osamostatnění, které jsou v souladu s demokratizačním procesem. Až dne 8. dubna Rudé právo zveřejnilo úryvek z programového prohlášení vlády ČSSR o postavení podniků, kde se píše, že se podniky musí stát samostatnými hospodářskými jednotkami, které hospodaří na svůj účet. Musí mít právo samostatně rozhodovat o své výrobě a vývoji a musí nést plnou odpovědnost za důsledky svých rozhodnutí.

V článku *Rady pracujících – nové podnikatelské orgány?* (R.P., 21. 5. 1968.) otisklo Rudé právo vystoupení O. Šika ze shromáždění Československé společnosti ekonomické, zejména část, ve které demonstroval konkrétní návrhy, jak prostřednictvím rad pracujících a jejich zájmových organizací i podnikatelských zájmových svazů umožnit reálný vliv pracujících na podnikatelskou činnost. Další den Rudé právo publikovalo celý záznam, kde O. Šik prohlásil: „Má-li růst bohatství celé společnosti a všech těch, kteří k růstu tohoto

bohatství svou vysoce kvalifikovanou a efektivní prací přispívají, nemůže růst stejným tempem bohatství těch, kteří pracují méně než ostatní, méně produktivním a méně efektivním.“ (R.P., 22. 5. 1968.) I 26. května se Rudé právo zabývalo O. Šikem, přesněji jeho názorem na uspořádání průmyslu. Hovořil o podrobnostech k schválení zásad pro postup při provádění změn v organizačním začlenění podniků a závodů. Přesněji se vyjádřil: „Každý závod má v současné době možnost, aby hodnotil své postavení a své perspektivy z hlediska organizačního začlenění.“ (R.P., 26. 5. 1968.)

O pár dní později publikovalo Rudé právo článek D. Koldera o ekonomické reformě. Kolder se nechal slyšet, že „ekonomická reforma zabezpečuje v nových podmínkách velká práva socialistickým vlastníkům výrobních prostředků – především samostatným výrobcům. Již sama tato skutečnost vytváří reálný zájmový okruh zaměstnanců jednotlivých podniků v účasti na správě a řízení naší ekonomiky a je zárukou proti byrokratické zvlů a subjektivistickým rozhodnutím. Stává se reálným prvkem uplatňování vedoucí úlohy dělnické třídy v naší společnosti.“ (R.P., 29. 5. 1968.) Dne 5. června se Rudé právo opět zabývalo vyjádřením O. Šika, tentokrát z diskuze pléna ÚV KSČ ve dnech 29. května až 1. června 1968. Šik ve svém prohlášení tvrdil: „Projevuje se zde trvajících strach před návratem neúnosných starých metod práce, dokud nebude dána systémová zábrana jejich návratu. Strana by se měla důkladně očistit od těch, kteří ji v minulosti tolik poškodili. Sjezd by měl přijmout všechny návrhy, které upevní a zabezpečí rozvoj naší socialistické demokracie.“ (R.P., 5. 6. 1968.)

V dalších dnech se v Rudém právu objevilo stanovisko I. Svitáka, který měl v té době pro složitou situaci jediný možný lék – opoziční stranu. Právě v tomto směru chtěl jednat bez ohledu na následky. Koncem června čtenáři mohli z titulků v Rudém právu zpozorovat, že zákaz cenzury byl potvrzen zákonem, ale také si přečíst stanovisko předsednictva ÚV KSČ k manifestu Dva tisíce slov, které říkalo: „Zveřejnění tohoto textu je aktem, který by ve svých objektivních důsledcích mohl neobyčejně ztížit, ba dokonce ohrozit další rozvoj Akčního programu KSČ, politiky Národní fronty i vlády naší republiky.“ (R.P., 29. 6. 1968.) Dále se v něm konstatuje, že manifest se objektivně obrací proti nové politice strany a vlády. V dalším čísle se objevil článek předsednictva vlády, které říká, že „složitý proces ozdravení naší ekonomiky vyžaduje aktivitu a iniciativu všech podniků, které se z pouhých objektů řízení musí stát autonomními subjekty podnikání a nést také v rozhodující míře důsledky své hospodářské činnosti.

Začátkem července vyšla v Rudém právu úvaha Otakara Turka *Vyjde hospodářská politika z bludných kruhů?* (R.P., 2. 7. 1968.), kde říká, že tempo postupu ekonomické reformy zjevně opadlo. V dalším čísle se zase píše, že Hospodářská rada usiluje o změny opravdu zásadní, mimo jiné i v oblasti řízení naší ekonomiky. Dne 5. června Rudé právo zveřejnilo polemiku Josefe Smrkovského *Jeden tisíc slov* (R.P., 5. 7. 1968.), kde upozornil, že hlavní nebezpečí vidí v silách, které se nevzdaly snah o obnovení „předlednového režimu“. O několik dní později se v Rudém právu vyjádřil také O. Černík k aktuálním otázkám. Řekl, že by se mělo veškeré úsilí soustředit na zabezpečení denních potřeb občanů. Dne 18. července vyšlo zvláštní vydání Rudého práva, které zveřejnilo dopis pěti komunistických a dělnických stran Ústřednímu výboru KSČ (tzv. Varšavský dopis). V aktuálním výzkumu veřejného mínění drtivá většina občanů projevila důvěru KSČ. Pořadí oblíbenosti bylo: Dubček, Císař, Šik, Svoboda, Smrkovský. O den později vyšlo v Rudém právu stanovisko ÚV KSČ k Varšavskému dopisu. Antonín Dubček v něm prohlásil: „I nadále půjdeme cestou nastoupenou po lednu.“ (R.P., 19. 7. 1968.)

Dne 25. července Rudé právo přineslo zprávu o vývoji národního hospodářství, kde se píše, že ekonomická nerovnováha pokračuje a o dva dny později se O. Šik v článku *Na okraji těchto dnů* (R.P., 27. 7. 1968.) zmiňuje: „Československo, nevelká země uprostřed našeho kontinentu, se zase jednou ocitlo na rampě světové pozornosti, ozářené kužely pochyb, podezírání, ale i sympatie a zájmu.“ (R.P., 27. 7. 1968.) V dalších číslech Rudého práva se množily dopisy a telegramy podporující předsednictvo ÚV KSČ. Na začátku srpna se objevil zajímavý článek, v němž O. Šik vyzdvihuje potřebu záruky demokracie se slovy: „Bez trvalých a vzájemně svázaných jistot lze každou pozici naší demokracie ještě pořád vyklidit. Toto riziko visí nad celou zemí jako Damoklův meč také proto, že na půdě různých centrálních orgánů dožívají jedinci, kteří se vymykají duchu československého dneška.“ (R.P., 2. 8. 1968.). Den poté zase J. Jirka zdůrazňuje nutnost zjednodušit řízení a organizaci podniků, možnosti jejich osamostatňování a zejména pak ten fakt, že příčina nevyhovujícího stavu je v malé zainteresovanosti pracovníků na hospodářských výsledcích.

Dne 15. srpna se v Rudém právu objevuje článek, který hlásá, že nerovnoměrný stav v ekonomice trvá. Dále si čtenáři mohli přečíst prohlášení L. Štrougala o snaze nastolit taková opatření, která by ekonomiku přiblížila ke stabilitě a rovnováze nebo rozhovor s V. Šilhánkem, který na otázku, jestli se věnuje patřičná pozornost ekonomickým otázkám, odpověděl, že si myslím, že nevěnuje. Alespoň ne takovou, jakou si vážnost ekonomické

situace zasluhuje. Poté vyšlo Rudé právo až za čtyři dny, 25. srpna s palcovým titulkem: *Za svobodu, za Dubčeka, za Černíka!* (R.P., 25. 8. 1968.). Vlevo nahoře se ještě píše: „Soudruh A. Dubček, stejně jako soudruzi O. Černík, J. Smrkovský a F. Kriegel, musí dostat ihned možnost ujmout se svých státních a stranických funkcí!“ (R.P., 25. 8. 1968.) V článku *Na jejich straně je lež* (R.P., 25. 8. 1968.) se píše: „Viděli jsme, že lidé, když tuto rozhozenou tiskovinu sbírali, trhali ji, rozšlapávali a pálili v tom okamžiku, kdy poznali, o co jde.“ (R.P., 25. 8. 1968.) nebo také: „Avšak žádná surovost a útlak nemůže srazit na kolena ty, kteří jsou přesvědčeni o správnosti svých myšlenek a činů. Svobodně a suverénně se pro ně rozhodl československý lid pod vedením svých legálně zvolených stranických a státních orgánů, a s nimi je také bude naplňovat.“ (R.P., 25. 8. 1968.) Sám O. Šik se vyjádřil: „Okupace vedla k neslýchanému brutálnímu zásahu mocenských orgánů spojeneckých socialistických zemí do života naší strany.“ (R.P., 25. 8. 1968.) O dva dny později se v záhlaví Rudého práva objevil citát K. Marxe: „Jen ten národ je svobodný, který nebere svobodu druhému národu.“ (R.P., 27. 8. 1968.) a karikatura *Pokořili jste nás? Ne –sebe!* (R.P., 27. 8. 1968.). Jan Drda například vybízí občany k tomu, aby sovětským vojákům nezkřivili ani vlas a nedali jim ani kapku vody. Nedlouho na to se objevuje v Rudém právu zpráva *Krok za krokem k normalizaci* (R.P., 30. 8. 1968.), kde se píše o dočasné kontrole tisku, ČTK, rozhlasu a televize. Všem už je zřejmě jasné, že své názory nebudou moci prezentovat tak svobodně, jak je prezentovali v čase o několik měsíců zpátky.

Obr. 3.2 Hlavička deníku *Práce*

Deník revolučního odborového hnutí *Práce*, který vydávala Ústřední rada odborů, byl počátkem roku politicky nejprůraznější. Zaštítěn dělnickou třídou, kterou oficiálně zastupoval, se ve svých komentářích, ale i reportážích, odvažoval posouvat hranici dovoleného a možného.

Po zasedání ÚV KSČ 3. – 5. ledna 1968 deník Práce informoval stejně jako Rudé právo o tom, že plénum Ústředního výboru KSČ schválilo na základě vlastní žádosti A. Novotného, aby jako prezident ČSSR byl uvolněn z funkce prvního tajemníka ÚV KSČ. Stejně tak uveřejnilo identickou fotku A. Dubčeka jakožto nového prvního tajemníka ÚV KSČ, blahopřání a také jeho stručný životopis. O pravých okolnostech odstoupení A. Novotného se však nic nepíše. Další čísla deníku Práce byla plná blahopřání A. Dubčekovi, článků o projednávání a schválení státního rozpočtu na rok 1969 a také zpráv o sněhových závějích a kalamitách.

Prostor pro veřejnou diskuzi otevřel až komentář J. Smrkovského, který 21. ledna v článku *Oč dnes jde?* (Práce, 21. 1. 1968, dále jen P.) vysvětloval, že změna ve vedení strany je jen prvním krokem, po němž musí následovat další – odstranění byrokratických manýr nejen „nahore“, ale i v nejposlednější vesnici. Lidé se podle něj musí zamýšlet nad současnými vztahy ve společnosti, ale i nad problémy minulosti, a také je třeba připravit se nejen na hospodářské, ale i sociální problémy. A přitom všem rozhodně se nesmí lhát a slibovat neuskutečnitelné. Tento článek vzbudil skutečně mimořádnou odezvu, Práce byla okamžitě rozebraná. V této angažované linii Práce pokračovala i nadále.

O týden později deník Práce publikoval zprávu o vývoji národního hospodářství za rok 1967, kde se autor zabývá novou soustavou řízení, jejíž uplatňování znamenalo teprve počátek dlouhodobějšího procesu, ve kterém se ještě nemohly projevit jednoznačně kladné výsledky ve všech oblastech národního hospodářství. V únoru se objevily zprávy o oslavě významného jubilea, února 1948, ale také zpráva předsednictva ÚV KSČ o přípravě Akčního programu strany: „Politickým cílem je sjednotit síly strany kolem pozitivního Akčního programu a získat pro jeho plnění nejširší vrstvy pracujících. (P., 8. 2. 1968.)

Dne 21. února v deníku Práce rozebírají nástin obsahu Akčního programu: „Smyslem Akčního programu KSČ je sjednotit všechny občany naší země k uskutečňování progresivních cílů našeho vývoje, naznačit cestu, jak postupně řešit problémy, obtíže a těžkosti, které se nahromadily za poslední léta a které pocitují různé skupiny obyvatel, dále také jak odstranit překážky, které brání rozvoji iniciativy lidí v politickém, hospodářském a kulturním životě.“

Až 27. února se objevil článek O. Šika *Za reformu, proti demagogii*. (P., 27. 2. 1968.) Ve svém výkladu se Šik zabývá problémy, které souvisejí se zaváděním ekonomické reformy, a překážkami, které brání jejímu plnému uplatnění. Dále nastínil některé základní podmínky,

kteřé je třeba splnit, aby došlo k poměrně rychlému ozdravení hospodářství bez drastických zásahů do životní úrovně, zejména sociálně slabších.

Když se objevila aféra generála Šejny, deník Práce se neomezil jen na informace ČTK a neumístil článek jako Rudé právo nenápadně mezi křížovku a Černou kroniku. Zachoval se žurnalisticky profesionálně, přinesl původní zpravodajství vlastních redaktorů a navíc zprávu zveřejnil na první straně s palcovým titulkem *Aféra generála Šejny* (P., 2. 3. 1968.). Aféru pak nadále sledoval a informoval o ní i z vlastních zdrojů.

O pár dní později vyšel v deníku Práce obsáhlý dvojstránkový rozhovor O. Šika s redaktorem Práce L. Velenským *O pravdě v ekonomice i politice a skutečných zájmech pracujících*. (P., 5. 3. 1968.) V úvodu redaktor konstatuje, že lednové plénum ÚV KSČ otevřelo stavidla společenské aktivitě a dává tím zelenou hledání pravdy, s čímž Šik souhlasí, protože bez ní prý není možný jakýkoli pokrok. Dále se redaktor zmiňuje, že vzhledem k nedostatku úplných informací, např. o stanoviscích jednotlivých členů ÚV KSČ, podle nichž by veřejnost mohla posoudit, za jaké zájmy se kdo postavil, se množí názory některých vysoce postavených lidí, kteří nazývají jiné členy ÚV KSČ, mezi nimi i Šika, „radikalisty, kteří chtějí jít v ekonomice cestou ukvapených rozhodnutí, jež by vedla ke snižování životní úrovně a k omezení dosavadních vymožeností. Šik se k tomu vyjádřil stanoviskem, že nemůže a nechce si dovolit, co dělají jiní, že z mnoha souvislostí vytrhnou jen jedinou a na jejím základě dojdou ke zcela falešným a neoprávněným závěrům. Dále se redaktor ptá, v kterém období se objevil rozpor mezi možnostmi výroby a uspokojováním potřeb společnosti. Šik odpovídá, že tato situace nevznikla ani v tomto roce, ani v minulém, ale znát byla už v letech 1957 a 1958. V této souvislosti zmiňuje i následný pokus o reformu, která však problém nevyřešila, byla to podle něj polovičatá opatření, která vyústila v ještě tužší centralizaci řízení. Poté přišla neblahá léta 1962 a 1963, kdy už nebylo možné zabezpečit nutný růst produkce na krytí potřeb, ale navíc se dokonce růst produkce zastavil a výše národního důchodu celkově klesla. Právě tento neblahý vývoj si podle něj vynutil hledání radikálnějších opatření v ekonomice, takových, která by zabezpečila prospěšný růst výroby a životní úrovně, čímž má na mysli novou soustavu.

Šik dále tvrdí, že pro neinformovaného člověka je těžké pochopit, že příčiny dnešních potíží leží tak daleko v minulosti. Není v silách nové soustavy je během jednoho roku změnit. V této souvislosti zmiňuje třetí pětiletý plán, který byl podle něj vypracován zastaralým způsobem a také později v tichosti zlikvidován. Dalším tématem rozhovoru je

populární ocelová koncepce, která vyvolala obrovskou spotřebu materiálu a investic. Proto zdůrazňuje, že je lidem nutné podávat skutečnost, jaká je, a ne „malovat straky na vrbě“. (P., 5. 3. 1968.) Redaktor se poté ptá, zda ekonomický tlak mají vytvořit změny v organizaci řízení národního hospodářství, či změny v používání ekonomických názorů, na což Šik odpovídá, že obojí. Šik také poukazuje na ochranářskou politiku, která všemi možnými subvencemi chrání všechny zaostávající podniky na úkor dobrých podniků. Základním požadavkem tedy je tento ochranářský proces odbourávat. Redaktor s ním souhlasí a říká, že tenhle systém si přece nemohly vytvořit podniky samy od sebe, ten musely zavést do praxe ústřední státní a hospodářské orgány za podpory politických orgánů. A jestli je to tak, pak i v této řídicí oblasti jsou nutné změny. Šik s ním souhlasí a rozebírá problematiku resortních ministerstev, která podle něj musí chtít nechtě obhajovat zájmy podniků, které spravují a za jejichž vývoj jsou odpovědná. Z toho důvodu říká, že „potřebujeme v centru orgán, který by právě z opačné strany, z hlediska skutečného zájmu spotřebitelů působil na výrobu. Měl by být složen tedy z takových institucí a z takových lidí, kteří nejsou přímo odpovědní za ten či onen výrobní úsek. Měly by vytvořit co největší ekonomický tlak na podniky.“ (P., 5. 3. 1968.) V této souvislosti chce zdůraznit, že takový orgán dodnes není, protože se v centru neuskutečnily potřebné institucionální změny. To prý byly podmínky pro to, aby mohla plně začít fungovat nová soustava, jejímž základním posláním bylo „vytvořit nadvládu trhu spotřebitelů nad trhem dodavatelů.“ (P., 5. 3. 1968.) Na otázku, jestli jsou hlavní příčiny nedostatků v systému řízení národního hospodářství, Šik odpovídá, že základní příčiny jsou v politické sféře, protože tam se rozhoduje o institucionálních změnách a o hospodářské politice. Dále Šik kritizuje nedostatečnou demokratizaci ve straně a také to, jak je chápána vedoucí úloha strany. Podle rozhovoru jde usoudit, že tehdejší doba byla velice nakloněná reformě. Rozhovor se nesl ve velmi příjemném duchu.

Následující den v Práci vyšel článek Jana Šterna *Dogmatici včera a dnes* (P., 6. 3. 1968.), v němž byl vysloven názor, že A. Novotný by měl rezignovat na funkci prezidenta a o týden později vychází rozhovor s J. Smrkovským, kde řeší kritiku tisku, rozhlasu a televize se slovy: „Chtít vzít novinářům a vůbec naší publicistice právo zasahovat do těchto věcí, mluvit do toho, říkat, co a jak, to znamená vzít vám smysl vaší existence. Co byste potom byli?“ (P., 12. 3. 1968.) V dalších číslech Práce jsou uveřejněny úryvky dopisů, které redakci přišly, z nichž nejzajímavější píše delegáti okresní konference v Klatovech: „Ukazuje se, že otevřená a svobodná výměna názorů, možnost konfrontace různých stanovisek při řešení problémů, odpovědný a pravdivý rozbor dřívějších úspěchů i chyb, výběr zástupců a

představitelů do funkcí podle jejich osobních kvalit a další důležité prvky v uplatňování demokratických principů v naší straně značně posilují důvěru členů strany i ostatních občanů k programu socialistického rozvoje i k politice strany a jejímu vedení.“ (P., 14. 3. 1968.)

Dne 23. března se na titulní straně deníku *Práce* objevuje palcový titulek *Prezident A. Novotný odstoupil, předsednictvo Národního shromáždění abdikaci přijalo*. (P., 23. 3. 1968.) V článku se píše: „Volání převážné většiny našeho lidu, aby z nejvyšších funkcí ve státě i v jiných institucích a organizacích odešli představitelé, kteří ztratili jeho důvěru, se postupně naplňuje. Dnes dopoledne odstoupil z funkce prezidenta Československé republiky Antonín Novotný.“ (P., 23. 3. 1968.) Ve stejném čísle je uveřejněný projev O. Černíka, kde oznámil: „Protože jsme nechtěli a nechceme řešit otázky ekonomické rovnováhy na úkor životní úrovně pracujících, museli jsme v některých oblastech ekonomiku zvlášť přepínat. To vyžadovalo provádět ekonomické operace, které nejsou vždy shodné s představami – dnes můžeme říct, že výsledky let 1966 a 1967 prokazují jednoznačně zlepšující se tendence v národním hospodářství.“ Ve stejném vydání *Práce* se také objevuje kritika O. Černíka v článku *O. Černík v palbě kritiky* (P., 23. 3. 1968.), kde se píše, že Černík nedává záruku, že by uskutečňoval nové myšlenkové proudy naší ekonomické politiky. Jeho dosavadní ekonomické názory nedávají záruku, že hospodářská politika má v čele své nejschopnější představitele. Naproti tomu v zájmu objektivní pravdy, výbor oceňuje přístup a práci všech pracovníků ekonomické teorie, zejména profesora Šíka, kteří v obrodném procesu naší ekonomiky sehráli významnější roli, než vrcholný plánovací orgán – Státní plánovací komise.“ Na tomto příkladu můžeme zpozorovat kritiku, která by ještě před několika měsíci nebyla možná. Podobný článek se neobjevil ani v samotném Rudém právu.

Koncem března se redakce *Práce* zabývala politickými procesy 50. let a nezbytností rehabilitací. Dne 31. března se objevila zpráva o zvolení Ludvíka Svobody československým prezidentem, které bylo považováno jako povzbuzení v úsilí o uskutečnění cílů obrodného procesu a 10. dubna byl zveřejněn Akční program KSČ. Noviny neřešily nic jiného než nový program strany. V článku *Jak k demokratické rovnováze* (P., 13. 4. 1968.) se čtenáři mohli dočíst o nutnosti úsporných opatření ve státním rozpočtu a o týden později v rozhovoru s V. Šilhánkem zase tom, že demokratizaci národního hospodářství vidí ve všestranném uplatnění principů nové soustavy řízení. V květnu se v *Práci* objevuje zpráva z jednání Hospodářské rady s doporučením začít s kratším pracovním týdnem. Dne 19. května deník *Práce* uveřejnil přednášku Ivana Svitáka *Smysl obrody* (P., 19. 5. 1968.) v níž citoval řeč J. Smrkovského:

„Dnes nemají ani naše nejnovější závody takové pracovní prostředí, jako si vybojovali dělníci v některých vyspělých kapitalistických státech. A naše dělnická třída má v průměru nižší životní úroveň než v těch některých západoevropských zemích, s nimiž jsme začínali po válce na stejné, možná i lepší výchozí úrovni.“ (P., 19. 5. 1968.)

O tři dny později se objevuje článek O. Šika *O výrobní demokracii* (P., 22. 5. 1968.), který je toho názoru, aby se zabezpečil rozvoj velkých národních podniků jako moderně řízených, s vyspělým managementem, který však musí být kontrolován a usměrňován orgánem, v němž mají základní zastoupení pracující. Jen za těchto podmínek zvýšené odpovědnosti a pravomoci pracujících v podnicích bude možno překonat jejich pocit odcizení podniku. Další článek O. Šika, tentokrát s názvem *Mzdy – ceny – demokracie* (P., 31. 5. 1968.) varuje slovy: „Nemůžeme ustrnout, neboť ustrnutí znamená prohrát v soutěži s kapitalismem. Dosáhnout růstu životní úrovně znamená porvat se s věcmi ve výrobě. To je to, čemu se minulé politické vedení vyhýbalo, a zde je i kořen věci.“ (P., 31. 5. 1968.) Na začátku června vyšla zpráva ze zasedání pléna ÚV KSČ, které bylo ve znamení diskuze, že jedinou možností je demokratický socialismus. Ve stejném duchu se nesl i rozhovor se Zdeňkem Mlynářem, kde se vyslovil, že „pro nejbližší dobu je v praktické politice strany důležité uplatňovat zásady Akčního programu.“ (P., 18. 6. 1968.)

O týden později opět vyšel v *Práci* článek, kde se O. Šik zabýval stavem národního hospodářství. Zdůraznil v něm, že „má-li nová vláda skutečně změnit způsob řízení a dosáhnout základních změn ve vývoji výroby a vůbec celého hospodářství, je třeba, aby všichni občané znali, za jakého stavu hospodářství přebírala.“ (P., 25. 6. 1968.) Za dva dny se na titulní straně deníku *Práce* objevil obrovský titulek *Zrušení cenzury uzákoněno* (P., 27. 6. 1968.) Ten den deník *Práce* a mimo něj také *Literární listy*, *Zemědělské noviny* a *Mladá fronta* zveřejnily manifest *Dva tisíce slov*.⁵⁵

Začátkem července deník *Práce* uveřejnil záznam televizního rozhovoru s O. Šikem, ve kterém se vyslovil: „Zatímco v letech 1937-38 a ještě v roce 1948 zbývalo na spotřebu obyvatelstva z celkové národní produkce dvě třetiny, v roce 1966 zbývá jen necelá polovina. Je to podíl nižší než ve všech kapitalistických státech.“ (P., 2. 7. 1968.) Součástí mediální kampaně k manifestu *Dva tisíce slov* bylo v odborářském deníku *Práce* uveřejnění rozhovoru

⁵⁵ HOPPE, Jiří. *Pražské jaro v médiích: Výběr z dobové publicistiky*. 1. vydání. Praha - Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a nakladatelství Doplněk, 2004. s. 404. ISBN 80-7285-039-3, ISBN 80-7239-162-3.

s generálem a poslancem Národního shromáždění Samuelem Kodajem, který označil ve svém vystoupení v Národním shromáždění 27. června manifest za kontrarevoluci. „V minulosti se ve straně i ve společnosti nahromadilo hodně chyb a vážných problémů“, odpověděl Kodaj. „Jejich řešení a celý demokratizační proces zahájila KSČ a její ústřední výbor. Nejsem naivka, abych si nedokázal uvědomit, že pod prapory demokratizačního procesu se řadí kdekdo. Ale i demokratizační proces musí mít svá pravidla hry. Taková, podle nichž by se dali předvídat falešní hráči.“ (P., 4. 7. 1968.)

Den potom J. Smrkovský v článku symbolicky nazvaném *Jeden tisíc slov* (P., 5. 7. 1968.) označil výzvu manifestu Dva tisíce slov za "politický romantismus". Následovala stať O. Šika *Záruky straně a celé zemi* (P., 11. 7. 1968.), kde říká, že „vinu na daném stavu poznání širokých stranických i nestranických vrstev má přirozeně starý mocenský systém, který své informace dávkoval jen velmi opatrně, zřídka a většinou zkresleně. Lid, který měl být podle článku ústavy pánem této země, nevěděl prakticky nic ani o zákulisí politických čachrů, ani o principu osobní moci, ani o stavu hospodářství“. (P., 11. 7. 1968.) Poté, 15. července, se čtenáři mohli dočíst, že se ohlašovaný ekonomický tlak na podniky stává skutkem, ale také novou informací o ekonomické reformě: „Směrnice přijatá vládou klade hlavní důraz na ekonomická pravidla, což znamená určitý přelom v uplatňování ekonomické reformy. Hlavním záměrem směrnice je pak přiblížit naše hospodářství k požadované ekonomické rovnováze.“ (P., 15. 7. 1968.)

Dne 19. července deník Práce zveřejnil Varšavský dopis a následně také úvahu V. Kotyka, v níž se píše: „Československo se jen proti své vůli dostává do konfliktu s některými socialistickými spojenci, kteří nechápou podstatu vývoje u nás a kteří k naší skutečnosti přistupují s nesprávnými představami a z nesprávných výchozích hledisek. A jsou to tyto nesprávné a překonané názory minulosti, nikoli idea přátelství a spojenectví se socialistickými státy, jež zapustila v našem povědomí hluboké kořeny, co právě v tomto okamžiku naráží na rozhodné NE!“ (P., 20. 7. 1968.)

Proč lidé a především politici včetně A. Dubčeka vojenský zásah nepřipouštěli, perfektně vyjádřil Jaroslav Šedivý v úvaze *Politika rozumu* (P., 28. 7. 1968.) v deníku Práce: „Mnozí západní novináři se ptají, zda dojde k přímé vojenské intervenci v Československu. Po pravdě řečeno, tato otázka zaměstnává i mnohé občany u nás. Kdyby sovětská politika učinila podobný chybný krok, byl by to jen důkaz její slabosti a krize těch principů, které si vypsala na svůj štít. Její úspěchy a principy jsou též cennou kartou ve hře komunistických a

dělnických stran ve světě a všech pokrokových sil. Její neúspěch a porušení vyhlašovaných principů by byly hřebíkem do rakve mezinárodního komunistického hnutí a vážnou ranou všem snahám o levicovou politiku v západoevropských státech." (P., 28. 7. 1968.) Dále nabádá občany k pozornosti článek Petra Pitharta, v němž zdůrazňuje: „Sledujme proto všichni bedlivě každého, kdo se dnes objevuje na našem politickém nebi.“ (P., 30. 7. 1968.)

V den intervence sovětských vojsk v Práci kolují tučné titulky. Jedním z nich je *Předsednictvo ÚV KSČ vyzývá lid ČSSR ke klidu!* (P., 21. 8. 1968.), v němž se jasně píše: „Československo bylo včera proti vůli své vlády, Národního shromáždění, vedení KSČ a svého lidu, okupováno vojsky pěti států Varšavské smlouvy. Tak se poprvé v dějinách mezinárodního komunistického hnutí odehrál akt agrese proti státu řízenému komunistickou stranou, provedený spojeneckými armádami socialistických zemí.“ (P., 21. 8. 1968.) Dále se objevují titulky: *Nekapitulujeme!*, *Slib nebyl splněn*, *Násilná okupace ČSSR*, *Debaty pod děly*, *Kritické minuty na kritických místech*, atd. Další vývoj je již dobře znám.

Většinu novin v období Pražského jara 1968 vydával Ústřední výbor Komunistické strany Československa, proto jednotlivé listy odrážely jeho postoje, ale také pokusy demokratických sil uvnitř strany o překonání stalinských deformací, o obrodu socialismu a o jeho tvůrčí rozvoj v souladu se zájmy československého lidu.

Rudé právo bylo ústředním tiskovým orgánem a dá se říci i mluvčím ÚV KSČ. Jeho úkolem bylo zprostředkovávat a tlumočit oficiální a povolený náhled na veškeré veřejné, společenské a politické dění pro každého občana. Svým posláním tak plnilo roli prvního a nejdůležitějšího média v Československu. Šéfredaktor Rudého práva se účastnil jednání předsednictva ÚV KSČ, noviny tak mohly denně zprostředkovávat veškeré politické dění. Díky těmto kontaktům byla zaručena jednoznačná podpora a neomylnost stranického vedení, ale také čistota komunistických idejí. Rudé právo jasně plnilo funkci propagandistickou.

Stejně jako ostatní deníky se i Rudé právo v průběhu Pražského jara 1968 pozvolna vymanilo z těsné vazby na politiky a úředníky předsednictva a sekretariátu ÚV KSČ, i nadále však zůstávalo věrné politice KSČ. Po srpnové okupaci se stejně jako ostatní deníky zapojilo do celonárodního odporu, avšak během pár měsíců se zase vrátilo do své letité role.

Zatímco Rudé právo bylo ve svém uvolňování střídmější, deník Práce prakticky přestal respektovat cenzuru v únoru roku 1968, kdy si jeho redaktoři do čela redakce dosadili

vlastního šéfredaktora Ladislava Velenského. Práce byla jednoznačně pro radikální ekonomickou reformu. Jejími stálými autory byli Kouba, Šik, Kožušník a reforma tak mohla znamenat začátek přechodu k tržnímu hospodářství.

Práce se také kladně stavěla ke vzniku KAN (Klub angažovaných nestraníků), K 231 (Klub 231) a byla jedním z mála deníků, které zveřejnily manifest Dva tisíce slov. Práce plnila zodpovědně svou roli – seznamovala své čtenáře s děním ve společnosti i v politice a zaujímala k tomu stanoviska. Snažila se psát proreformně a jasně upozorňovala na porušování práva. Redakce nevyhledávala jen senzační témata, ale psala poměrně dost o záhadné smrti Jana Masaryka, zdůrazňovala však, že podle přesvědčení jejích autorů šlo skutečně o sebevraždu.

Rozdíl mezi Rudým právem a deníkem Práce můžeme zpozorovat při informování o případu uprchlého generála Šejny, který silně oslabil konzervativní křídlo KSČ a rozhýbal politickou scénu. Rudé právo umístilo svojí zprávu nenápadně mezi Černou kronikou a křížovku s nic neříkajícím titulkem „Sdělení generální prokuratury“, zatímco Práce o aféře informovala na titulní straně s palcovým titulkem „Aféra generála Šejny.“

4. Využití řešené problematiky v médiích

V této části své bakalářské práce řeším problematiku Šikovy ekonomické reformy a období Pražského jara z pohledu novináře. Zaměřila jsem se na ni jak v úvodním článku, tak v rozhovoru s odborníkem, ale i v anketě a recenzi. Práce je určena pro odborné recenzované periodikum Ústavu pro studium totalitních režimů *Securitas Imperii*, zabývající se převážně obdobím let 1938–1989 v Československu i zahraničí.

4.1 Úvodní článek

Čím byla a co znamenala ekonomická reforma 60. let?

Když se zmíní pojem Šikova ekonomická reforma, málokdo z nás si vybaví, o co vlastně šlo, když se ale zmíní pojem Pražské jaro, snad každý z nás alespoň přibližně ví, o co se jednalo. Šikova ekonomická reforma byla jedním z řady faktorů, které uvedly společnost do gradujícího pohybu, kulminujícího v roce 1968. Nastal čas naděje, že anomálie, které lidem po léta ztrpčovaly život, mohou být veřejně ventilovány a také řešeny. Byla to doba změn v celé společnosti, docházelo k uvolňování společenských poměrů a nikoho by v té době ani nenapadlo, co na nás sověti v srpnu chystali. „*Pamatuji si, že těsně před 21. srpnem bylo na našem území vojenské cvičení států Varšavské smlouvy. Když skončilo, tak se tady vesele proháněly helikoptéry s hvězdami (bohužel ne americkými). Začalo se na to poukazovat a oni se ještě na čas stáhli, aby se v noci z 20. na 21. srpna 1968 vrátili,*“ vzpomíná Petr Němec, v té době student Právnické fakulty Univerzity Karlovy v Praze.

Pražské jaro 1968 v Praze | Zdroj: phobos.ramapo.edu

Samotný vpád vojsk Varšavské smlouvy ještě spontánní celonárodní hnutí nezlomil, vytvořil však předpoklady, aby se z oblíbených domácích politiků zformovala personálně nová, Husáková garnitura, jejímž cílem bylo obnovit stalinský socialismus. Teprve pak byla Šikova reforma potlačena. S dnešním odstupem se však ukazuje, že nebyla poražena, sémě poznání a naděje v lidech přetrvávalo další dvě dekády. Vypovídají o tom mnohá svědectví lidí, kteří tu dobu na vlastní kůži zažili. „Bylo mi tehdy jedenáct let. Stáli jsme s otcem a matkou před domem a se slzami v očích sledovali kolony vojenských aut a tanků směřujících ze Slovenska na Valašské Meziříčí. Otec v té době věřil, tak jako ostatní živnostníci, statkáři a řemeslníci, že reformátoři znovu umožní podnikání a on tak bude moci znovu zprovoznit znárodněnou pilu a mlýn. Netušil však, že se podnikání nedožije, protože zemřel v roce 1992, rok před vrácením pily krajským soudem,“ vzpomíná Miroslav Hřiva, majitel pilařské výroby. Ekonomická reforma bezesporu získávala masovou sympatii, podporu a dokonce nedočkavost týkající se jejího vstupu do reálného života. Dokud do běhu událostí nezasáhla v srpnu Moskva. Dne 21. srpna 1968 zlatá léta šedesátá skončila.

Pila rodiny Hřivových před znárodněním | Zdroj: rodinný archiv

Národ se semknul podobně, jako o dost později, po revoluci v roce 1989. Nebyli výjimkou lidé, kteří darovali zlato, co měli doma, republice. Po srpnu ještě chvíli panovala relativní tvůrčí volnost, která definitivně skončila érou tzv. normalizace v roce 1970. Mnoho schopných lidí muselo odejít ze svých pracovních postů a zase jsme se vydali zpět cestou do doby, kdy ministr Kopecký říkal, že přečtení jednoho Rudého práva dá více než univerzita. „Formulace hodná jeho inteligence,“ komentuje tehdejší ministrům výrok pamětník Petr Němec.

4.2 Interview

„Je otázkou, jaký by byl další osud Šikovy reformy, kdyby nepřišlo Pražské jaro – byl proti ní značný odpor – jak ve vedení KSČ, tak ve vládě i mezi podnikovým řízením.“

Na otázky týkající se hospodářské krize v 60. letech, odstartování prací na zrodu Šikovy ekonomické reformy, okolností její realizace a náhlého potlačení se ptám paní Mgr. Jitky Vondrové, Ph.D. z Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, která je spoluautorkou a editorkou knižních publikací v Pramenech k dějinám československé krize 1967-1970.

Foto: J. Vondrová | Zdroj: rodinný archiv

Kdy se poprvé začalo hovořit o naléhavosti ekonomické reformy?

V souvislosti s hospodářskými potížemi na počátku 60. let, které nakonec vyústily do rozpadu národohospodářského plánu v roce 1963 a poklesu národního důchodu. Lze hovořit přímo o hospodářské krizi, což byl jev v té době nevídaný nejen na Západě, ale i v socialistických zemích. Tehdy si vedení KSČ uvědomilo, že situace v národním hospodářství není řešitelná jinak než hlubšími a širšími změnami v ekonomice, které by se týkaly jak způsobu jejího řízení, tak její struktury.

Jaké si myslíte, že jsou hlavní příčiny hospodářské krize na počátku 60. let, které vyústily v ekonomickou reformu?

V roce 1960 byla vyhlášena nová pětiletka, stanovující naprosto nerealistické úkoly a opět upřednostňující rozvoj těžkého průmyslu na úkor spotřebního průmyslu. To přineslo nové disproporce. Působila i jednostranná orientace zahraničního obchodu na země Rady vzájemné hospodářské pomoci, které ale ztrácely o československé zboží zájem. Poslední ranou pak bylo vypovězení obchodních kontraktů ze strany Číny. Zároveň v té době probíhalo přezbrojení Československé lidové armády, což bylo finančně nesmírně náročné.

Komunistické vedení postrádalo schopnost či odvahu uznat skutečnosti, na které už upozorňovaly ekonomické analýzy v průběhu roku 1962. Proč tomu tak bylo?

Každé přiznání chyb otřásalo postavením komunistického vedení. Proto se snažilo stůj co stůj se tomu vyhnout – nejčastěji odkazem na to, že minulé rozhodnutí bylo správné, vědecky podložené atd., ale změnily se podmínky, za nichž se příslušné rozhodnutí realizuje. Navíc náprava nepříznivé situace v československé ekonomice byla úkolem, který se nemohl obejít bez zásahů do tzv. sociálních jistot pracujících (rušení neefektivních závodů a s tím spojené rušení pracovních míst, denivelizace mezd a další), které mohly vyvolat sociální nepokoje. Vztít v úvahu je třeba také skutečnost, že se teprve rodily úvahy a návrhy československých ekonomů, jak z toho ven a žádný připravený recept nebyl k dispozici – ani zde, ani v dalších socialistických zemích.

V ekonomickém ústavu ČSAV, jehož ředitelem se stal v roce 1962 Ota Šik, se začaly uplatňovat představy o úloze tzv. zbožně-peněžních vztahů (trhu). Vedení KSČ tyto způsoby myšlení rázně odmítalo a bránilo jejich zveřejňování. Proč?

Tyto návrhy počítaly s využíváním ekonomické funkce cen – to mohlo vést ke zvýšení cen zboží široké spotřeby a snížení životní úrovně obyvatelstva, které by se nejvíce dotklo sociálních zájmů těch skupin, které představovaly opory režimu. Vedení KSČ mělo také v živé paměti sociální bouře vyvolané měnovou reformou v roce 1953 a tak jim pochopitelně chyběla politická odvaha pustit se cestou navrhovanou Šikem. Znamenalo by to také oslabení úlohy direktivního plánu a to bylo v zásadním rozporu se sovětským modelem socialismu, který byl u nás v poměrně rigidní podobě zaveden.

Co odstartovalo práce na vytvoření nové ekonomické soustavy? Kdy byli komunističtí politici ochotni naslouchat návrhům předkládaným ekonomickou teoretickou frontou?

Obecné uznání nutnosti systémových změn. První návrh byl připraven již na podzim roku 1963, teprve však pokles ekonomického růstu a stagnace životní úrovně na počátku 60. let a také rozpad třetí pětiletky oslabily odpor stranického vedení vůči změnám v systému řízení ekonomiky. Bylo pak ochotnější naslouchat argumentům o vadách systému a návrhům, jak je odstranit, a nakonec i souhlasit s ekonomickou reformou. Svou roli hrála i skutečnost, že v té době přistupovaly k ekonomickým reformám i další socialistické země včetně Sovětského svazu.

Čím se ekonomická reforma 60. let odlišovala od první, tzv. Rozsypalovy reformy realizované od roku 1958? Proč měla větší naději na úspěch a nebyla potlačena v samotném počátku?

Tzv. Rozsypalova reforma chtěla řešit ekonomické potíže posílením hmotné zainteresovanosti podniků a jednotlivců na efektivním hospodaření a posílením perspektivního plánování. Nepředstavovala tedy žádnou změnu stávajícího systému, pouze jeho určitou úpravu. Nepočítala ani s využitím zboží-peněžních vztahů, tedy trhu. Podniky se ani v dlouhodobé perspektivě neměly stát reálnými tržními subjekty, jejichž důchody by závisely na tom, zda své výrobky skutečně uplatní na trhu. Přínos této reformy tedy byl jen omezený a počátkem 60. let skončila úplně. Šikova reforma vycházela z poznání té doby, která se vyznačovala rozvojem ekonomické teorie. Uznávalo se, že i v socialismu existují zájmy a musí fungovat ekonomické nástroje, trh, ceny a další, že podniky se musejí chovat jako samostatné ekonomické subjekty. V roce 1964 se sice obnovil ekonomický růst, ale stále trvala nerovnováha v národním hospodářství, bylo třeba změnit jeho strukturu. To nedovolovalo od reformy odstoupit. Je otázkou, jaký by byl další osud Šikovy reformy, kdyby nepřišlo Pražské jaro – byl proti ní značný odpor – jak ve vedení KSČ, tak ve vládě (Státní plánovací komise a resortní ministerstva) i mezi podnikovým řízením.

Rozbory stavu ekonomiky z počátku roku 1967 zaznamenaly už některé pozitivnější jevy v posledních měsících roku 1966 i v prvních měsících nového roku. Proč však nedocházelo k zásadnímu obratu?

Do roku 1967 se realizovaly jen prvky, které takzvaně nikoho nebolely. Zatím nebyl řešen hlavní úkol ekonomické reformy – obnovení trhu. Nebylo vytvořeno tvrdé prostředí, které by podniky nutilo chovat se ekonomicky. Naopak, přestavba velkoobchodních cen, realizovaná od 1. ledna 1967, přinesla části podniků značné finanční prostředky a tak je ještě více izolovala od tlaku trhu. Ve sporu o to, jak řešit vzniklé problémy, zvítězila koncepce Státní plánovací komise, která preferovala postupné a rozvážené prosazování ekonomické rovnováhy a strukturální přestavby národního hospodářství a tomu se mělo přizpůsobit tempo rozvíjení ekonomické reformy. Ekonomická reforma tak byla odsunuta na druhou kolej.

Systém centrálního plánování byl veskrze nefunkční. Nabízí se tak otázka, proč tedy přežíval po podstatnou část 20. století? Jak mohl překonávat cyklicky se opakující hluboké propady svého vládnutí?

Direktivní centrální plánování bylo podstatnou součástí sovětského režimu. Snad mělo své oprávnění v zaostalém Sovětském svazu, které bylo třeba rychle industrializovat (i když bylo možné dojít k témuž cíli jinou cestou), nikoli však v Československu, které bylo poměrně vyspělou zemí s rozvinutým průmyslem. Krize byly překonávány neustálými reformními pokusy – nejrůznějšími zdokonalenými soustavami řízení národního hospodářství, které krátkodobě přinášely jisté výsledky.

Myslíte si, že se dala nějak odvrátit invaze vošk Varšavské smlouvy? Mohl tehdejší první tajemník ÚV KSČ Alexander Dubček a jeho stranické vedení nějakým způsobem zabránit intervenci sovětských vojsk?

Údajně byl Dubček při jednáních v Čierné nad Tisou varován generálním tajemníkem ÚV KSSS Leonidem Brežněvem, že v případě, že nebude obnoven mocenský monopol komunistické strany, zasáhnou sovětská vojska. Dubček tomu zřejmě nevěřil – nebyly to první řeči o možném vojenském zákroku. Objevily se již v květnu a pak v červenci. A i kdyby Dubček Brežněvovým slovům věřil, neměl mnoho možností, jak jednat. Mohl plnit tzv. závazky, které československá strana přijala v Čierné – týkaly se mj. zákazu tzv. klubů (KAN a K 231) a přípravného výboru sociálnědemokratické strany, svobody slova (tedy obnovení cenzury), některých osob (odejít ze svých funkcí měli ministr vnitra J. Pavel, tajemník ÚV KSČ Č. Císař, ředitel Československé televize J. Pelikán aj.). Plnit tyto závazky by však znamenalo konec demokratizačního pohybu československé společnosti a možná i vůbec reformního pokusu vedeného KSČ a nejspíš i pád samotného Dubčka.

Co definitivně odsoudilo ekonomickou reformu?

Po invazi vojsk Varšavské smlouvy a podpisu moskevského protokolu začala v Československu tzv. normalizace, tedy návrat k předešlému autoritativnímu režimu sovětského typu. I když se zpočátku počítalo s tím, že alespoň ekonomická reforma by mohla pokračovat, vedení KSČ se k ní chovalo zdrženlivě. Svou roli sehrála nejistota, zdali ji obyvatelstvo i podniky přijmou včetně nepopulárních opatření, a tedy i obavy ze vzniku sociálních konfliktů. Působily i výhrady Moskvy, pro niž ekonomická reforma, zejména

zákon o socialistickém podniku předložený v únoru 1969 k veřejné diskusi, představovala přímý útok na základy socialismu.

Nemohl Československo někdo varovat před přijutím socialistické koncepce? Nebyl dříve znám jeho účinek na ekonomiku?

Nejspíš se komunisté v roce 1948 neujímali moci s přesnými představami o tom, co bude znamenat socialismus. To se týká také ekonomiky. Domnívám se, že tehdejší přední českoslovenští národohospodáři nebyli stoupenci direktivního plánování podle sovětského vzoru, ale předpokládali, že se československé hospodářství bude dál vyvíjet jako tržní ekonomika se smíšeným typem vlastnictví a bez výlučné orientace na socialistický blok a bude se pokračovat v tzv. indikativním plánování. Tito ekonomové byli však postupně odstraněni – většinou se stali obětmi politických procesů a někteří z nich byli i popraveni – a na jejich místo přišli dogmatici nekriticky přejímající sovětský model. Svou roli hrál i fakt, že Československu byla vnucena role dodavatele strojů a zařízení pro výstavbu průmyslu v socialistickém bloku – vyžádalo si to nákladné strukturální změny v hospodářství.

Kdyby komunisté nepotlačili pokus o reformu socialismu, měl šanci uspět?

Na to je velmi těžko odpovědět. Asi by záleželo na tom, jaký by byl výsledek mimořádného XIV. sjezdu KSČ, svolaného na 9. září 1968. Jak již upozorňovaly rozborů předložené v té době (tzv. Kašparova zpráva ze srpna 1968), KSČ byla rozdělena do několika křídel – převažovali centristé, kteří požadovali jen umírněné reformy, které by neohrožovaly mocenský monopol komunistické strany (sem patřil i Dubček a většina vedoucích představitelů strany a státu). Další křídlo tvořili radikální reformátoři, směřující k pluralitní demokracii, a na opačném konci stáli konzervativci, kteří byli proti jakýmkoli reformám. Výsledek sjezdu byl podle této zprávy velmi nejistý, i když se předpokládalo vítězství centristů. Domnívám se, že pokud by tomu tak bylo, tak by Dubček, posílený ve své pozici novým ústředním výborem KSČ, přistoupil k plnění těch kroků, které požadovali Sověti v tzv. závazcích (viz výše) – tedy by omezil tzv. demokratizaci, zakročil by proti občanským iniciativám, ale pokračoval by v ekonomické reformě podle původního scénáře, tedy bez samostatných podniků a podnikových rad.

Co si myslíte o pamětech mnohých aktérů reformních procesů 60. let? Mají vůbec nějaký přínos?

Řekla bych, že jejich přínos je minimální. Většina protagonistů té doby, pokud sepsala své paměti, buď zkresluje svou úlohu v dějích té doby, nebo přímo mlčí. Platí to jak o pamětech Dubčka, tak Císaře či Štrougala. Nejprínosnější jsou paměti Z. Mlynáře a V. Biláka.

4.3 Anketa

Mladí dnes na srpen 1968 dost často zapomínají, nezřídka ani nevědí, co se tehdy dělo. Co by podle vás měla společnost konkrétně víc dělat, aby se na okupaci Varšavskými vojsky nezapomínalo? Jakou roli v tom mohou sehrát média?

Na odpovědi jsem se ptala jak vysokoškolských studentů různých oborů, tak profesorů a lidí zabývajících se problematikou 60. let 20. století. Zajímalo mě jejich názor a tady je výsledek:

Ing. Jiří Bittner, profesor ekonomie na SŠ polytechnické

To, že mladí lidé zapomínají na srpen 1968, je naprosto normální. Stejně tak se zapomíná na hrůzy fašismu, stalinismu a jiné nepříjemné věci související s naší i světovou historií. Daleko nejhorší je fakt, že mladí nevědí, co se v srpnu 1968 a především i v době následující – nazývané dobou „normalizace“ – dělo a kdo to způsobil. Nebýt komunistů našich, tak i v ostatních „bratrských“ socialistických státech, mohli jsme mít demokracii už od roku 1968. Na základě této nevědomosti dnes mladí posilují řady komunistických pohrobků a to je naprosto špatně. Nejsem expert na to, abych poradil, zda posílit výuku na základních, středních nebo ostatních školách o témata „zločiny komunismu a komunistické ideologie“, zda mají masmédia zařazovat do svých programů tuto tematiku. Řešením by asi také bylo zrušit tuto „zločineckou organizaci“. Bohužel, dnes už k tomu není politická vůle a tak si komunisté osvojují právo žvanit do veškerého dění, což jim umožňuje demokracie, kterou čtyřicet let dusili a pošlapávali. Otravovat nás budou ještě hodně dlouho.

Mgr. Jitka Vondrová, Ph.D., pracovnice Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR

Myslím, že média dělají poměrně dost při osvětlování naší minulosti. Sama jsem se na tom v určité míře také podílela (jak v tištěných médiích, tak i v televizi a rozhlasu). Větší úlohu by v tom měla sehrát škola – nesleduji tuto problematiku nijak soustavně, ale domnívám se, že

se jednak výuka historie na základních i středních školách podstatně omezuje, resp. někde i přímo ruší, jednak je málo zaměřena na nejnovější dějiny.

Denis Fiebrich, student oboru Ekonomická žurnalistiky

Myslím, že o výročí okupace vojsky Varšavské smlouvy bývá slyšet docela dost, především v době tohoto výročí. Televize je v tu dobu plná dokumentů o této události a média se o ní taky dost zmiňují. Řekl bych, že celá věc není o tom, jestli lidé zapomínají, nebo ne. Kdo chce, ten si takový den připomene vždycky. Spíše je to o selekci zájmu, případně o ignorování celé věci ze strany mladých lidí. Neřekl bych, že informací je málo, jen musí být chuť je hledat, nebo jim naslouchat.

Václav Borovička, student oboru Právo a právní věda

Média podle mě v tomhle případě dělají celkem dobrou práci. Vzpomínám si ještě i na speciál v České Televizi v roce 2008, který připomínal události Srpna 68 a který nabízel i mnoho dokumentů o událostech se srpnem přímo souvisejících. Nevím proč, ale mám pocit, že tato událost v hlavách lidí ještě stále je. (Možná i film Pelíšky udělal této události dobrou "reklamu") Každopádně společnost by mohla snad celkově dělat více hlavně v tom, aby ukazovala lidské osudy, aby ukazovala, že věci nebyly a nejsou jednoduché a černobílé.

PhDr. Jiří Hoppe, Ph.D., pracovník Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR

Asi o ní více učit ve školách. Já sám mám ale úplně opačnou zkušenost. Ke mně chodí mladí lidé, kteří se o tu dobu zajímají a většinou mají dobré znalosti.

Lenka Jurdičová, studentka oboru Reklamní fotografie

Největší problém vidím ve výuce historie na základních a středních školách. Učitelé mají na probrání veškeré látky málo času. Na základní i střední škole, které jsem navštěvovala, jsme vždy skončili druhou světovou válkou. Ani média mladým přehled do hlavy "nenalijí". Tedy kromě výborných dokumentů na ČT1. Chápu, že pro učitele dějin je důležité vše, ale přeci jen by nebylo špatné zaměřit se na to opravdu podstatné a sdělit studentům i zajímavosti, které by u nich mohly probudit vášně pro historii.

4.4 Recenze

František Čermák, Václav Cvrček, Věra Schmiedtová

Slovník komunistické totality

Nakladatelství Lidové noviny / Ústav Českého národního korpusu, Praha 2010, 304. s

Slovník komunistické totality, který vyšel v roce 2010, je v pořadí už třetím svazkem řady Korpusová lexikografie. Vychází z více než šestnáct let trvajícího výzkumného projektu Český národní korpus, který se zaměřuje na elektronické zpracování rozsáhlých souborů jazykových dat. Představuje první systematické mapování lexikální části jazyka více než čtyř desetiletí doby vlády komunismu v českých zemích.

Výzkum je specificky orientovaný na jazyk využívaný a zneužívaný k propagandě a manipulaci celého národa, a zároveň jde také o první objektivní přístup svého druhu, který vychází z reprezentativních dat zkoumaných statisticky. Zdrojem výzkumu byla především tři období (z let 1952, 1969, 1977) tak, jak je zachycuje především Rudé právo, centrální deník komunistické strany, a pak různé dobové propagandistické a politicky orientované knihy, brožury a příručky.

Zdroj: levneucebnice.cz

Když dnes čteme oficiální texty a dokumenty z komunistické éry, málokdo z nás jim perfektně porozumí. Korpusová lingvistika je metodou, jak zachytit tendence, u nichž jsme jinak odkázáni pouze na svojí intuici, často ovlivněnou pochopitelnou averzí. Možná právě proto začíná tato publikace článkem Ondřeje Tůmy, který chápání režimu jako totalitního zpochybňuje. Totalita podle něj byla spíše zbožným přáním ideologů, čímž také vysvětluje, proč se jazyk komunistické propagandy příliš nezměnil od prvního období, i když společnost už byla zcela jiná.

Jazyková analýza Františka Čermáka rozhodně není shovívavá ke komunistické době. Komunistickou nadvládu vystihuje dvěma kódy, jeden označuje jako O-jazyk (jazyk ovládaných) a V-jazyk (chápan jako jazyk vládců) – jeden je podle něj užívaný v oficiální doméně a druhý zase v soukromí. Jeho pojetí ukazuje, že jazykové rozdíly mezi minulostí a dnešní dobou byly poměrně veliké. Čermák svůj přehled uzavírá poznámkami o metodách – dobové propagandě, kterou komunisté manipulovali s obyvatelstvem. V té době podle něj

převládala snaha představit vše jako dobré nebo špatné, což je patrné z hojného používání pojmů souvisejících s válkou, armádou či bojem.

K samotnému slovníku komunistické totality pochopitelně nelze mnoho poznamenat, protože se jedná pouze o výběr jazykových dat (jejich souhrn je na přiloženém CD). Jedná se převážně o slova typicky používaná v oficiální propagandě a o zaznamenání jejich frekvence výskytu v jednotlivých obdobích (ve slovníku se objevují pouze slova, která mají frekvenci vyšší než 64). Mezi nejpoužívanější z nich patří například slovo *strana* (52 942 výskytů celkem), *sovětský*, *socialistický*, *soudruh*, *společnost*, *politika*, *hospodářský*, *socialismus* a mnohá další. Avšak co mi schází je porovnání s dnešní dobou nebo také s obdobím před komunistickým převratem v roce 1948, ale k tomu podle mě poslouží jiné slovníky.

Na konci publikace nalezneme různá hesla a slogany, které po více než dvaceti letech od konce komunistického režimu vyvolávají zvláštní pocity. V povědomí lidí zajisté zůstaly nejznámější politická hesla a další jazykové zvláštnosti, jako je například oslovení soudruhu, avšak Slovník komunistické totality jasně ukazuje, že rozdíly byly mnohem hlubší a často si už ani neuvědomujeme, jak zásadně se lišilo tehdejší období od toho dnešního.

Jediné, co bych autorům vytkla, je to, že se mi celý slovník zdá nesourodý, hlavně co se týká témat a kvality, protože například některé myšlenky, které jsou formulovány v úvodu, nebyly dostatečně rozpracovány. Ovšem, pro mnohé z nás může být přečtení této publikace zajímavým zážitkem, díky němuž můžeme vidět, jak ideologie formovala a také deformovala náš jazyk.

Hodnocení: 80%

Lenka Hřivová

5. Závěr

Téma Šikovy ekonomické reformy a její role v období tzv. Pražského jara 1968 v Československu jsem si zvolila proto, abych mohla v této bakalářské práci analyzovat dobový tisk, novinové příspěvky Oty Šika a ostatních ekonomů a politiků, díky nimž veřejnost získávala informace o ekonomické reformě a také se dozvíдалa o skutečném stavu ekonomiky. Popsala jsem, vyhodnotila a porovnála novinové články, které deníky Rudé právo a Práce otiskly k problematice. Zmapovala jsem postup reformy od doby hospodářské krize a změnu v postojích politiků ke změnám v ekonomice. Zajímavé je také porovnání jak se kritika hospodářské situace v Československu zpolitizovaném propagandou KSČ promítla i do jeho dalších oblastí. V závěru práce nechybí můj pohled na problematiku, který jsem si vytvořila během práce na této bakalářské práci.

V průběhu práce na této bakalářské práci jsem přišla na to, že i když ekonomická reforma v 60. letech neměla zpočátku mnoho zastánců, narůstající problémy v ekonomice si vynutily pozornost jak vládnoucí garnitury, tak celé společnosti. Příčiny této krize byly dle mého názoru výsledkem již existujícího sovětského modelu centrálního plánování hospodářství působícího v ČSSR od roku 1953, jehož hlavním kritikem se postupně stával právě ekonom a politik Ota Šik. Díky němu začala být realizována nová soustava řízení národního hospodářství v období let 1965 – 1967. Čas a prostor, který jí byl poskytnut, byl však příliš krátký. Slibně započatý proces ekonomické reformy přerušila politická situace po srpnu 1968.

Veškeré změny soustavy řízení vyžadovaly určitou liberalizaci hospodářství, ovšem vše pod záštitou KSČ. Kvůli obviněním z revizionismu musela být reforma prezentována opatrně, čemuž odpovídal také jazyk zpracovaných článků, které byly čtenářům podávány s opatrnou argumentací a vysvětlováním, i přesto však byly otištěné články na svou dobu skutečně odvážné. Navzdory těmto obtížím byla organizováním prací pověřena teoretická skupina SKŘO, která navrhla řešení ve svých dokumentech. Řada z nich byla realizována.

V této bakalářské práci jsem vybrala a zpracovala hlavní dokumenty z různých období realizace ekonomické reformy, které odrážejí její průběh. Snažila jsem se zmapovat postup reformy od doby hospodářské krize, kdy ještě neměla velkou důvěru představitelů státu, přes období, kdy již vláda byla bezmocná a nakloněná změnám, přes období, které

bylo příznivé pro realizaci reformy, až po její definitivní zánik, zapříčiněný ukončením Pražského jara a normalizační politikou KSČ.

Použité prameny k ekonomické reformě, které jsem zpracovala, ukazují jasnou změnu v postoji politiků k veřejnosti té doby. Oporou při boji proti odpůrcům reformy se staly politické diskuze o reformě prezentované veřejnosti a následná společenská nálada, která vyjadřovala podporu celé společnosti, kterou reformisté očekávali a zdůrazňovali její význam, protože ve srovnání s měnovou reformou z roku 1953 můžeme vidět veliký pokrok v otevřenosti vedení strany. Ekonomická reforma stála u zrodu změn v celé společnosti. Krize zapříčinila, že si lidé začali uvědomovat nedostatky socialistické ekonomiky. Postupně došlo k uvolnění společenských poměrů. Ekonomická reforma se zasloužila o svojí roli v Pražském jaru.

Seznam použité literatury

KNIHY

BEDNAŘÍK, Petr, Jan JIRÁK a Barbara KÖPPLOVÁ. *Dějiny českých médií: od počátku do současnosti*. 1. vyd. Praha: Grada, 2011, 439 s. ISBN 978-802-4730-288.

GERŠLOVÁ, Jana a Milan SEKANINA. *Teze k přednáškám předmětu Dějiny národního hospodářství*. Ostrava: Vysoká škola báňská - Technická univerzita, Ekonomická fakulta, 2002, 128 s. ISBN 80-248-0203-1.

HOPPE, Jiří. *Pražské jaro v médiích: Výběr z dobové publicistiky*. 1. vydání. Praha - Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a nakladatelství Doplněk, 2004. 444 s. ISBN 80-7285-039-3, ISBN 80-7239-162-3.

JAKUBEC, Ivan. *Hospodářský vývoj českých zemí v období 1848-1992*. Vyd. 1. V Praze: Oeconomica, 2008, 289 s. ISBN 978-802-4514-505.

KAPLAN, Karel. *Kořeny československé reformy 1968*. 1. vydání. Brno: Doplněk, 2000. 323 s. ISBN 80-723-9061-9.

PRŮCHA, Václav, et al. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992 : 2. díl, období 1945-1992*. První vydání. Brno: Doplněk, 2009. 1004 s. ISBN 978-80-7239-228-5.

RATAJ, Jan a Přemysl HOUDA. *Československo v proměnách komunistického režimu*. Vyd. 1. Praha: Oeconomica, 2010, 455 s. ISBN 978-802-4516-967.

ŠIK, Ota. *Jarní probuzení - iluze a skutečnost*. Praha: Mladá fronta, 1990, 315 s. ISBN 80-204-0208-X.

ŠULC, Zdislav. *Dokumenty k hospodářské politice v Československu z let 1963-1969*. Praha: Vysoká škola ekonomická, Fakulta národohospodářská, 1998, 140 s. ISBN 80-707-9514-X.

ŠULC, Zdislav. *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945-1995*. 2. vydání. Brno: Doplněk, 1998. 117 s. ISBN 80-7239-005-8.

VONDROVÁ, Jitka. *Ekonomická reforma 1965-1969*. 1. vyd. Brno: Doplněk, 2010, 485 s. *Prameny k dějinám československé krize 1967-1970, díl 10*. ISBN 978-80-7285-131-7.

DOBOVÝ TISK

Práce, leden – srpen 1968

Rudé právo, leden – srpen 1968

Seznam zkratek

AV ČR	– Akademie věd České republiky
ČSAV	– Československá akademie věd
ČSAV	– Československá akademie věd
ČSSR	– Československá socialistická republika
ČTK	– Česká tisková kancelář
ČÚTI	– Český úřad pro tisk a informace
JZD	– jednotné zemědělské družstvo
K 231	– Klub 231
KAN	– Klub angažovaných nestraníků
KSČ	– Komunistická strana Československa
KSS	– Komunistická strana Slovenska
KSSS	– Komunistická strana Sovětského svazu
P	– Práce
RP	– Rudé právo
RVHP	– Rada vzájemné hospodářské pomoci
SKŘO	– Státní komise pro řízení a organizaci
SPK	– Státní plánovací komise
SÚTI	– Úrad pre tlač a informácie
ÚTI	– Úřad pro tisk a informace
ÚV	– ústřední výbor

Prohlášení o využití výsledků bakalářské práce

Prohlašuji, že

- jsem byl(a) seznámen(a) s tím, že na mou diplomovou (bakalářskou) práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. – autorský zákon, zejména § 35 – užití díla v rámci občanských a náboženských obřadů, v rámci školních představení a užití díla školního a § 60 – školní dílo;
- beru na vědomí, že Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava (dále jen VŠB-TUO) má právo nevýdělečně, ke své vnitřní potřebě, diplomovou (bakalářskou) práci užít (§ 35 odst. 3);
- souhlasím s tím, že diplomová (bakalářská) práce bude v elektronické podobě archivována v Ústřední knihovně VŠB-TUO a jeden výtisk bude uložen u vedoucího diplomové (bakalářské) práce. Souhlasím s tím, že bibliografické údaje o diplomové (bakalářské) práci budou zveřejněny v informačním systému VŠB-TUO;
- bylo sjednáno, že s VŠB-TUO, v případě zájmu z její strany, uzavřu licenční smlouvu s oprávněním užít dílo v rozsahu § 12 odst. 4 autorského zákona;
- bylo sjednáno, že užít své dílo, diplomovou (bakalářskou) práci, nebo poskytnout licenci k jejímu využití mohu jen se souhlasem VŠB-TUO, která je oprávněna v takovém případě ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které byly VŠB-TUO na vytvoření díla vynaloženy (až do jejich skutečné výše).

V Ostravě dne

.....

jméno a příjmení studenta

